

Developments of the Check Issuance Law from the Perspective of the Principle of Transparency of the Payment System with Emphasis on the CPSS Document

Maryam Alimohammadi^{1*}, Mohammad Reza Pasban², Abbas Toosi³

1. PhD Student in Private Law, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

*Corresponding Author: Email: mary_alimohammadi@yahoo.com

2. Professor, Department of Private and Economic Law, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Email: mpasban@atu.ir

3. Associate Professor, Department of Private and Economic Law, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Email: Toosi@atu.ac.ir

ABSTRACT

The report of the core principles governing systemically important payment systems (CPSS) is based on the fact that legal foundations and frameworks of any payment system have a strong influence on the safety, efficiency, and correct performance of payment system. One of the primary requirements for the optimal functioning of payment systems and management of settlement risks, especially its financial risks, is the establishment of clear and effective regulations. The second legal principle of the CPSS document is the requirement to enact such laws in accordance with the payment system transparency principle. This principle is not only emphasized by the European Court of Human Rights and many countries around the world, but also the principles of safety and efficiency agreed upon internationally in the field of payment systems.

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/jlr.2023.401972.2364

Received:
12 June 2023

Accepted:
15 August 2023

Published:
4 April 2025

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

The study of Amendments to the Iranian issuing of check Act shows that the transparency principle of the CPSS document in the area of credit risks of the cheque payment system has been taken into consideration by the legislator in the amendment law of 2017. However, in the field of liquidity risks, it does not meet the requirements and conditions mentioned in this principle. In addition, the cheque issuance Act, as a special law governing the check payment system, does not have the necessary comprehensiveness and legal coherence. The necessity of re-reviewing the set of these laws in compliance with international principle governing payment systems, especially the second principle of this document, is inevitable.

Keywords: Principle of Legal Transparency, Check Payment Systems, CPSS Document, Credit Risk, Liquidity Risk.

Excerpted from the Ph.D. thesis entitled "Legal & Economic Analysis of the Amendments of the Iranian Issuing of Check Act from the Perspective of Legal Principles and Procedural Principles that Govern the Payment Systems (CPSS)", Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Funding:

The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Maryam Alimohammadi: Conceptualization, Methodology, Software, Validation, Formal Analysis, Investigation, Resources, Data Curation, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Visualization, Supervision, Project Administration.

Mohammad Reza Pasban: Conceptualization, Methodology, Validation, Data Curation, Writing - Review & Editing, Supervision, Project Administration.

Abbas Toosi: Conceptualization, Methodology, Validation, Data Curation, Writing - Review & Editing, Supervision, Project Administration.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Alimohammadi, Maryam, Mohammad Reza Pasban & Abbas Toosi. "Developments of the Check Issuance Law from the Perspective of the Principle of Transparency of the Payment System with Emphasis on the CPSS Document". *Journal of Legal Research*, 24, no. 61 (April 4, 2025), 199-236

Extended Abstract

The report of the core principles governing systemically important payment systems (CPSS) is based on the fact that legal foundations and frameworks of any systemically important payment systems have a strong influence on the safety, efficiency, and correct performance of payment system. One of the primary requirements for the optimal functioning of payment systems and management of settlement risks, especially its financial risks, is the establishment of clear and effective regulations. The second legal principle of the CPSS document is the requirement to enact such laws in accordance with the payment system transparency principle. This idea is emphasized not only by the European Court of Human Rights and numerous countries worldwide, but also by international payment system safety and efficiency guidelines.

This report has been approved and published in two legal and economic sections, as well as ten key principles as recommendations and global standards to support the design and operation of important payment systems (SIP) more safely and efficiently around the world. It is currently well-represented in the international community and is used and developed in a wide range of fields. The second legal concept addressed in this paper is the principle of transparency of payment system rules and regulations, as well as its role in the management and control of financial risks (credit and liquidity risks) in the payment systems. Furthermore, it states that "The system's rules and procedures should enable participants to have a clear understanding of the system's impact on each of the financial risks they incur through participation in it."

This study uses a descriptive-analytical method and numerous foreign legal and economic studies, as well as the core principles governing systemically important payment systems (CPSS) document, to investigate and explain the principle of legal transparency of the CPSS document payment system, and to evaluate and adapt the developments of the cheque issuance Act to this principle, and to identify and analyze the strengths and weaknesses of this Act in terms of the principle of legal transparency of the CPSS document payment systems.

The study of Amendments to the Iranian issuing of cheque Act reveals that the legislator in the 2017 amendment law considered the transparency principle of the CPSS document in the field of credit risks of the cheque payment system into account. This law has established clear and precise rules and regulations in the field of individual credit risks and systemic credit risks of the cheque payment system, particularly the modification and change of the cheque settlement system using the cheque system, in accordance with the recommendations and instructions of the CPSS document.

However, in the case of liquidity risks, it fails to meet the standards and conditions outlined in this principle. The cheque issuance reform Acts transformed the cheque from its primary purpose as an immediate payment instrument to a credit and promissory payment instrument by recognizing and accepting the promissory cheque.

While the main condition is to create legal transparency of the non-cash cheque payment system's liquidity risk management, the urgency of making and paying the cheque, and the absence of delays and any blockages from the stage of issuing the cheque to its acceptance by the system to begin settlement and payment operations. Furthermore, this Act lacks the requisite comprehensiveness and generality in the context of implementing legal techniques of liquidity risk management. In addition to adopting mitigation measures such as bank, criminal, and legal enforcement assurances to control this risk, they do not include other risk management approaches such as avoidance, assignment, or transfer.

Furthermore, due to multiple revisions and amendments throughout the course of a century of law, the cheque issuance Act, as a specific Act overseeing the cheque payment system, has finally become a fragmented and non-comprehensive group of Acts. In particular, the Central Bank's numerous and different regulations and instructions have been authorised without regard for the generality, comprehensiveness, and coherence of these laws, as well as the compatibility of the legal system. As a result, re-examining and re-reviewing the set of these law and regulations in accordance with international payment system principles, particularly the second principle of this article, is unavoidable.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تحولات قانون صدور چک از منظر اصل شفافیت نظام پرداخت با تأکید بر سند اصول اساسی حاکم بر نظامهای پرداخت مهم سیستمی

مریم علیمحمدی^۱، محمدرضا پاسبان^۲، عباس طوسی^۳

۱. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

*نویسنده مسئول: mary_alimohammadi@yahoo.com

۲. استاد، گروه حقوق خصوصی و اقتصادی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

mpasban@atu.ir

۳. دانشیار، گروه حقوق خصوصی و اقتصادی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

Toosi@atu.ac.ir

چکیده:

گزارش اصول اساسی حاکم بر نظامهای پرداخت مهم سیستمی (CPSS) بر این مبنا است که ایمنی، کارایی و عملکرد صحیح ترتیبات پرداخت، تصفیه و تسویه هر نظام پرداخت به شدت تحت تأثیر بنیانهای حقوقی و چهارچوبهای قانونی آن قرار دارد. وضع قوانین شفاف، جامع و مؤثر از لوازم بنیادین عملکرد مطلوب نظامهای پرداخت و مدیریت ریسکهای تسویه به‌ویژه ریسکهای مالی آن است. لزوم وضع چنین قوانینی ذیل اصل شفافیت قوانین نظام پرداخت، موضوع دومین اصل حقوقی سند CPSS است؛ اصل پسا قانون‌مندی که نه تنها مورد تأکید دیوان اروپایی حقوق بشر و بسیاری از کشورهای جهان است، بلکه اغلب اصول و استانداردهای ایمنی و کارایی مورد توافق بین‌المللی در زمینه نظامهای پرداخت، دایر مدار تأمین و تحقق این اصل است.

بررسی تحولات قانون صدور چک ایران بیانگر این امر است، هرچند اصل شفافیت قوانین سند CPSS در حوزه ریسکهای اعتباری نظام پرداخت

پژوهشکده حقوق

نوع مقاله:

پژوهشی

DOI:

10.48300/jlr.2023.401972.2364

تاریخ دریافت:

۲۲ خرداد ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش:

۲۴ مرداد ۱۴۰۲

تاریخ انتشار:

۱۵ فروردین ۱۴۰۴

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهشهای حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهشهای حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0 منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

چک در قانون اصلاحی ۱۳۹۷ مورد توجه قانون‌گذار قرار گرفته است، لکن در زمینه ریسک‌های نقدینگی، الزامات و ضوابط مندرج در این اصل را تأمین نمی‌نماید. افزون بر آن، قانون صدور چک به‌عنوان قانون خاص ناظر بر نظام پرداخت چک از جامعیت و انسجام قانونی لازم برخوردار نیست؛ بنابراین ضرورت بازنگری مجدد در مجموعه قوانین صدور چک به‌ویژه قانون اصلاحی ۱۳۹۷ و تدوین یک قانون واحد، جامع، منسجم و شفاف با رعایت اصول و استانداردهای بین‌المللی ناظر بر نظام‌های پرداخت به‌ویژه اصل دوم این سند، امری اجتناب‌ناپذیر است.

کلیدواژه‌ها:

اصل شفافیت قانون، نظام پرداخت چک، سند اصول اساسی حاکم بر نظام‌های پرداخت مهم سیستمی، ریسک اعتباری، ریسک نقدینگی.

برگرفته از رساله دکتری با عنوان «تحلیل حقوقی و اقتصادی تحولات قانون صدور چک از منظر اصول حقوقی و فرایندی حاکم بر نظام‌های پرداخت (CPSS)»، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

مریم علیمحمدی: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، استفاده از نرم‌افزار، اعتبارسنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، تصویرسازی، نظارت، مدیریت پروژه. محمدرضا پاسبان: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، اعتبارسنجی، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت، مدیریت پروژه. عباس طوسی: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، اعتبارسنجی، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت، مدیریت پروژه.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

علیمحمدی، مریم، محمدرضا پاسبان و عباس طوسی. «تحولات قانون صدور چک از منظر اصل شفافیت نظام پرداخت با تأکید بر سند اصول اساسی حاکم بر نظام‌های پرداخت مهم سیستمی». مجله پژوهش‌های حقوقی، ۲۴، ش. ۶۱ (۱۵ فروردین ۱۴۰۴)، ۱۹۹-۲۳۶.

مقدمه

بانک بین‌المللی تسویه وجوه^۱، هم‌زمان با تحولات اقتصادی و اجتماعی دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ و با محوریت کمیته نظام‌های پرداخت و تسویه خود، اقدام به انتشار چندین گزارش و ابتکار بین‌المللی مشتمل بر برخی استانداردهای جهانی در خصوص تئوری و عملکرد نظام‌های پرداخت، از جمله علت ریسک تسویه حساب و اقدامات حفاظتی برای کاهش ریسک تسویه نموده است.^۲

از جمله این گزارش‌ها^۳، گزارش اصول بنیادین حاکم بر نظام‌های پرداخت مهم سیستمی است

۱. مؤسسه‌ای بین‌المللی است که در زمینه ایجاد همکاری و تقویت مشارکت‌های پولی و مالی میان بانک‌های مرکزی کشورهای عضو و مؤسسات مالی بین‌المللی فعالیت می‌کند و در واقع بانکدار بانک‌های مرکزی است. این نهاد در ۱۷ مه ۱۹۳۰ میلادی تأسیس گردید و قدیمی‌ترین سازمان مالی بین‌المللی جهان به شمار می‌رود و متشکل از چهار کمیته بین‌المللی، نظام‌های پرداخت و تسویه (CPSS)، نظارت بانکی بازل (BCBS)، ثبات سیستم‌های مالی جهانی (FSB) و اوراق بهادار (IOSCO) است.

۲. در این راستا، ابتدا در سال ۱۹۸۰ یک گروه متخصصین نظام‌های پرداخت توسط رؤسای بانک‌های مرکزی ده کشور موسوم به (G۱۰) در این بانک تشکیل شد. این گروه در سال ۱۹۹۰، پس از بررسی دقیق تحولات نظام‌های پرداخت در کشورهای G۱۰ و چندین کار تحلیلی، به‌منظور گسترش فعالیت‌های خود، تحت عنوان کمیته (CPSS) سازمان‌دهی و تشکیل گردید. از آن پس (CPSS) یکی از کمیته‌های دائمی بانک بین‌المللی تسویه وجوه را تشکیل داده است که وظایف اصلی آن، تنظیم استانداردهای جهانی، نظارت و تجزیه و تحلیل تحولات نظام‌های پرداخت داخلی و نظام‌های پرداخت برون‌مرزی و چندارزی است که با همکاری سایر کمیته‌های BIS تأثیرگذارترین نهادهای تنظیم استاندارد مالی بین‌المللی و اعمال نفوذ مستقیم یا غیرمستقیم بر توسعه قوانین و مقررات نظام بانکی و پرداخت برای همه کشورهای توسعه‌یافته و اکثر کشورهای درحال توسعه هستند. اعضای آن مقامات ارشد نظام‌های پرداخت و تسویه بانک مرکزی کشورهای عضو است که به رؤسای بانک مرکزی کشورهای گروه G۱۰ گزارش می‌دهند. به‌ویژه بحران‌های مالی و اعتباری جهانی در سال‌های ۲۰۰۷-۲۰۰۹، نقش مهم و مؤثر این کمیته را در تنظیم استانداردهای بین‌المللی برای نظام‌های پرداخت و موضوعات مرتبط با ثبات مالی جهانی برجسته کرده است و هم‌اکنون ۲۸ کشور در آن عضویت دارند که بیش از ۸۰ درصد اقتصاد جهان و بیش از ۶۰ درصد جمعیت آن را پوشش می‌دهند و بیش از ۴۰ درصد اعضای آن از اقتصادهای بازارهای نوظهور هستند. برای مطالعه بیشتر نک:

Kern Alexander, "Global Financial Standard Setting, the G10 Committees, and International Economic Law", *Brooklyn Journal of International Law*, 34, 3(2009), 861-879; Masashi Nakajima. Payment system technologies and functions: innovations and developments (Hershey, PA: Business Science Reference, 2011); Daniela Russo, Payments and market infrastructure two decades after the start of the European Central Bank (Frankfurt: European Central Bank, 2021).

۳. برخی گزارش‌های این کمیته، در اصطلاح به‌عنوان گزارش‌های مهم تلقی می‌شوند که تأثیر عمده‌ای بر اصلاحات نظام پرداخت در سطح جهانی و بین‌المللی داشته است. این گزارش‌ها شامل «گزارش اصول اصلی حاکم بر سیستم‌های پرداخت مهم سیستمی (CPSS)»، «گزارش سیستم‌های RTGS»، «گزارش لامفالوسی»، «گزارش آنجل»، «گزارش آلسوپ» و «گزارش نول» است.

که دربردارنده استانداردهای جهانی حقوقی و اقتصادی حاکم بر فرایندهای نظامهای پرداخت مهم^۴ است. این گزارش در دو بخش حقوقی و اقتصادی و در قالب ۱۰ اصل بنیادین به عنوان دستورالعمل ها و استانداردهای جهانی برای تشویق به طراحی و بهره‌برداری ایمن‌تر و کارآمدتر نظامهای پرداخت مهم در سرتاسر جهان تصویب و منتشر گردیده است و هم‌اکنون در جامعه بین‌المللی به شدت انعکاس یافته و در حوزه‌های گسترده و متنوعی مورد استفاده قرار گرفته و توسعه یافته است.^۵ این گزارش در دومین اصل حقوقی خود به اصل شفاف بودن قوانین و مقررات نظامهای پرداخت و ارتباط آن از حیث نقشی که بر مدیریت و کنترل ریسک‌های مالی (ریسک‌های اعتباری و نقدینگی) نظام پرداخت ایفا می‌کند، پرداخته است و مقرر می‌دارد: «قوانین و مقررات سیستم باید به نحوی شفاف و واضح باشند که به شرکت‌کنندگان امکان درک و شناسایی روشن ریسک‌های مالی مترتب بر سیستم و تأثیر سیستم بر آنها را بدهند.»^۶ از دیدگاه این گزارش، یکی از ریشه‌های بروز و ظهور ریسک‌های مالی در نظامهای پرداخت مهم، ابهام و عدم شفافیت قانونی است. به همین منظور، قوانین و مقررات نظام پرداخت باید با ارائه قواعد حقوقی مبتنی بر کارایی اقتصادی، فرصت‌طلبی ناشی از ابهام قانونی را کاهش دهند.^۷

بر اساس نظریه‌های کلاسیک و نئوکلاسیک در علم اقتصاد نیز بازاری که بر اساس اصل شفافیت فعالیت می‌کند و کلیه مشارکت‌کنندگان آن از اطلاعات کامل، برابر و یکسان برخوردارند، شرایط رقابت سالم و کامل را فراهم می‌کند و تعادل کلی نیز وجود دارد.^۸

4. Systemically Important Payment Systems (SIPS)

۵. محسن رستمی و سعید قیدریور، «بررسی تطبیقی نظام پرداخت ایران با اصول ده‌گانه کمیته بین‌المللی سیستم‌های پرداخت و تسویه»، (مقاله ارائه‌شده در هجدهمین همایش بانکداری اسلامی، تهران، ۱۳۹۷/۰۶/۲۹)؛ مهشید شاهچرا، «اصول محوری نظام پرداخت‌ها در ایران»، تازه‌های اقتصاد، ۱۳۴ (۱۳۹۰)، ۱۹۸.

Gregor Heinrich, "CPSS Core Principles for Payment Systems", *Current Developments in Monetary and Financial Law*, 2(2003), 691-722; CPSS, General guidance for payment system development (Basel, Switzerland: Bank for International Settlements, 2001), 1-74; Gregory E. Maggs, "New Payment Devices and General Principles of Payment Law", *Notre Dame Law Review*, 72, 3(1997), 753-798; Stephen M. McJohn, *Glannon Guide to Commercial and Paper Payment Systems: Learning Commercial and Paper Payment Systems Through Multiple-Choice Questions and Analysis* (New York: Wolters Kluwer, 2021), 10-44.

6. CPSS, Core of Principles for systemically Important Payment Systems, Part 1 (Basel, Switzerland: Bank for International Settlements, 2000), 6; CPSS, Core of Principles for systemically Important Payment Systems, Part 2 (Basel, Switzerland: Bank for International Settlements, 2001), 6.

۷. هنی ون گرونینگ و سونیا براجوویچ براتانوویچ، تجزیه و تحلیل و مدیریت ریسک بانکی، چارچوبی برای ارزیابی حاکمیت شرکتی و تحلیل ریسک‌های مالی، ترجمه حسن بختیاری و بهروز خدارحمی (تهران: مؤسسه عالی آموزش بانکداری ایران، ۱۳۹۱)، ۳۷-۳۴.

۸. مهدی انصاری، تحلیل اقتصادی حقوق قراردادهای (تهران: انتشارات جاودانه، جنگل، ۱۳۹۲)، ۲۷۸.

از منظر حقوق عمومی اقتصادی نیز وضع قوانین اقتصادی شفاف و بدون ابهام از لوازم حکمرانی خوب در عرصه نظام اقتصادی و از آثار و توابع حاکمیت قانون و از مهم‌ترین عناصر و مؤلفه‌های اصل کیفیت قانون می‌باشد که این اصل نیز خود در بعدی عمیق‌تر علت‌العلل و زیربنای تأمین اصل اساسی و بنیادین امنیت حقوقی است.^۹

این پژوهش درصدد است با بررسی و تبیین اصل شفافیت قوانین و مقررات نظام پرداخت سند اصول بنیادین نظام‌های پرداخت مهم و ارزیابی و انطباق تحولات قانون صدور چک با این اصل، به این سؤال پاسخ دهد که قانون صدور چک اصلاحی ۱۳۹۷ به‌عنوان یکی از قوانین خاص حاکم بر نظام پرداخت غیرنقدی چک تا چه میزان با این اصل انطباق دارد؟ و نقاط ضعف و قوت این قانون در زمینه اصل شفافیت قانونی ریسک‌های اعتباری و نقدینگی نظام پرداخت چک چیست؟

فرضیه این پژوهش بر این نظر استوار است که هرچند قانون اصلاحی ۱۳۹۷ در زمینه ریسک‌های اعتباری نظام پرداخت چک، ضوابط و مؤلفه‌های مدنظر اصل دوم این سند را تا حدود زیادی تأمین می‌نماید، لکن در حوزه ریسک نقدینگی با ضوابط و الزامات این اصل مطابقت ندارد و هرگونه اقدامات تقنینی در خصوص مسائل چک باید با نگاه کارکردگرایانه به چک به‌عنوان یک ابزار پرداخت مطمئن و قابل اعتماد در چهارچوب یک نظام پرداخت غیرنقدی و با رعایت اصول حقوقی و اقتصادی حاکم بر نظام‌های پرداخت، به‌ویژه اصل دوم این سند صورت گیرد.

روش تحقیق این پژوهش، توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از مطالعات متعدد حقوقی و اقتصادی خارجی و استفاده از سند بین‌المللی اصول بنیادین حاکم بر نظام‌های پرداخت مهم سیستمی^{۱۰} است.

۱- مفهوم اصل شفافیت قوانین و مقررات نظام پرداخت

اصل دوم سند اصول بنیادین نظام‌های پرداخت مهم، بر شفافیت، جامعیت و روشننگری مجموعه قوانین و مقررات حاکم بر نظام پرداخت به‌منظور درک کامل و همه‌جانبه ریسک‌های مالی آن تأکید می‌نماید و در این خصوص مقرر داشته است: «قوانین و مقررات سیستم باید به نحوی شفاف و واضح باشند که به شرکت‌کنندگان امکان درک و شناسایی روشن ریسک‌های مالی مترتب بر سیستم و تأثیر سیستم بر آنها را بدهند.»^{۱۱} بدین معنا که تمامی اطراف نظام پرداخت اعم از شرکت‌کنندگان، اپراتور سیستم، مؤسسات

۹. خیرالله پروین، رضا فرامرزی و امین پاشایی امیری، «تنقیح قوانین و مقررات گامی در تضمین اصل امنیت حقوقی»، دانش

حقوق عمومی، ۹، ۳۰ (۹۳)، ۹۵-۱۱۶.

10. Core of Principles for Systemically Important Payment System (CPSS)

11. CPSS, Op. Cit. 6.

تسویه حساب، مشتریان و سایر افراد درگیر در نظام پرداخت باید به وضوح ریسک‌های اعتباری و نقدینگی سیستم را شناسایی و درک نمایند. قوانین و مقررات سیستم، مهم‌ترین عامل تعیین‌کننده مکان وقوع ریسک‌ها و ارائه‌دهنده مکانیسم‌های حقوقی متعدد در کنترل و مهار ریسک‌های مالی خواهند بود. لذا این قوانین باید واضح، جامع و قادر به درک شفاف از بازخورد ریسک‌های مالی نظام پرداخت باشند.^{۱۲}

اصل شفافیت در مفهوم این سند، متضمن دو بُعد و جنبه عمده و مهم است. یک بعد آن، از نظر ارتباط و پیوندی است که این مفهوم، با اولین اصل حقوقی این سند برقرار می‌نماید. اصل اول این سند که سرآمد تمامی اصول حقوقی و اقتصادی آن است، در تأکید بر اهمیت و وجوب پشتوانه حقوقی و قانونی مستند و مستحکم برای هر نظام پرداخت مقرر می‌دارد: «نظام پرداخت باید از یک مبنای حقوقی معتبر و مدون در همه حوزه‌های قضایی مرتبط برخوردار باشد.»^{۱۳} به این معنا که در هر کشور، قوانین و مقررات مدون باید پشتیبان عملکرد نظام‌های پرداخت باشند و نظام‌های پرداخت باید در چهارچوب اختیارات قانونی و حیطه حقوقی محکم پی‌ریزی شده و کار کنند. از دیدگاه صاحب‌نظران حقوقی نیز اصل شفافیت قانون در سه حوزه ۱- شفافیت نهادها و مراجع قانون‌گذاری؛ ۲- شفافیت فرایند تقنین و ۳- شفافیت داده‌های تقنینی مورد بررسی قرار می‌گیرد؛^{۱۴} بنابراین، از نقطه‌نظر این اصل که ناظر بر حوزه شفافیت داده‌های تقنینی نظام‌های پرداخت است، قوانین و مقررات نظام پرداخت باید کلیه حقوق و تعهدات و به عبارتی تمامی ابعاد حقوقی طرف‌های درگیر نظام پرداخت را به‌طور واضح و بدون هیچ کم‌وکاستی مشخص نمایند تا امکان و موجبات درک کارکرد سیستم برای طرفین نظام پرداخت فراهم شود. به دیگر سخن، هنگامی که این اصطلاح در سند مزبور به معنای وضوح و عدم ابهام قوانین به کار برده می‌شود، خود می‌تواند جنبه‌های گوناگونی از موضوع اعم از سادگی و قابل فهم بودن قانون برای تابعان آن، فقدان ابهام و پیچیدگی، فقدان تعارض و برداشت تفاسیر مختلف در اجرا و از همه

۱۲. مهرداد مدهوشی، محمدرضا زالی و محمد رئوف امانی، «ارزیابی ویژگی‌های انواع سیستم‌های پرداخت الکترونی از دیدگاه کاربران ایرانی»، پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی، ۱۹ (۱۳۸۴)، ۷۳-۸۰.

13. CPSS, Op. Cit. 3&6.

۱۴. میترا دریجانی، حمید دلیر و سیدمهدی احمدی موسوی، «آسیب‌شناسی اصل شفافیت در قلمرو قانون‌گذاری کیفری ایران ارتباط آن با حکمرانی خوب»، فصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی، ۹ (۱۳۹۹)، ۱۷۸؛ میترا دریجانی، حمید دلیر و سیدمهدی احمدی موسوی، «ارزیابی ماده ۲۲۰ ق. م. ا. ۱۳۹۲ در پرتو اصل شفافیت قانون». پژوهشهای حقوقی، ۲۱، ۵۰ (۱۴۰۱)، ۱۴۱.

Hood Christopher and David Heald (eds), Transparency: The Key to Better Governance? (Oxford: Oxford University Press, 2012), 3-23; Loïc Azoulai & Karin de Vries, Migration and EU Law and Policy (Oxford: Oxford University Press, 2014), 192.

مهم‌تر، جامعیت و انسجام آن را در بر داشته باشد. بدیهی است اگر قانونی فاقد این ویژگی و خصیصه باشد، کارکرد اصلی آن خدشه‌دار می‌گردد، چراکه حقوق و تکالیفی که برای اطراف هر نظام پرداخت در نظر گرفته می‌شود، باید برای آنها قابل فهم و روشن باشد تا به‌سادگی و سهولت تکالیف خود را به انجام رسانیده و حقوق خود را مطالبه کنند و در یک کلام، نظام پرداخت در مسیر صحیح و نیل به هدف اصلی و غایت نهایی آن که همانا تحقق پرداخت است، نائل گردد، لذا قوانین ناظر بر نظام پرداختی که مبهم و فاقد شفافیت باشند، در درک و شناسایی حقوق و تعهدات طرفین نظام پرداخت عاجز بوده و فاقد معیارهای مندرج در این اصل هستند؛ بنابراین از این زاویه، این اصل پیوندی مهم و ارتباطی تنگاتنگ با اصل اول دارد. یک چهارچوب قانونی مناسب و شفاف، شرط اولیه و لازم برای استقرار، تداوم و انسجام حقوق و تعهدات طرف‌های مختلف و همچنین تضمین استحکام و قابلیت اجرای این حقوق و تعهدات، به‌ویژه در مواقع بروز ریسک‌های مالی است.^{۱۵} به عبارت دیگر از منظر آموزه‌های این سند، مهم‌ترین هدف یک مبنای قانونی صحیح، دستیابی طرفین یا شرکت‌کنندگان نظام پرداخت به درک همه‌جانبه و قابلیت پیش‌بینی عملکرد نظام پرداخت است. در نتیجه، طرفین نظام پرداخت باید حقوق و تعهدات خود را، تا حدی که بتوانند نتایج و عواقب استفاده از یک نظام پرداخت را به نحو روشن و منطقی پیش‌بینی کنند، بدانند. همچنین از ریسک‌های مالی که در صورت اختلال سیستم یا شکست یکی از شرکت‌کنندگان ایجاد می‌گردد، اطلاع داشته باشند.^{۱۶} از این رو اگر قرار است در یک نظام پرداخت، مدیریت ریسک، صحیح و کارآمد باشد، باید حقوق و تعهدات طرفین در زمینه عملیات و فرایندهای سیستم پرداخت و به‌ویژه مدیریت ریسک‌های مالی با درجه بالایی از اطمینان و شفافیت ایجاد و مشخص شود؛ بنابراین، حقوق و تعهدات قانونی کامل و شفاف برای مکانیسم‌های مدیریت ریسک ضروری است تا کاربران نظام پرداخت در مواقع استرس مالی، قادر به عملکرد قابل پیش‌بینی باشند. تجزیه و تحلیل مکانیسم‌های مدیریت ریسک تقریباً همیشه به سؤالاتی در مورد صحت و قدرت مقررات قانونی ناظر بر نظام پرداخت معطوف می‌گردد.^{۱۷} بعد و جنبه دیگر اصل شفافیت مندرج در این سند، ارتباط مفهومی و معناداری است که این اصل با سومین اصل حقوقی این سند در خصوص ریسک‌های مالی نظام پرداخت برقرار می‌کند. اصل سوم این سند، با تمرکز بر مدیریت و کنترل ریسک‌های اعتباری و نقدینگی و کاهش ریسک‌های عدم پرداخت مقرر می‌دارد: «نظام پرداخت باید قوانین و رویه‌های

15. CPSS, Op. Cit. 21.

16. Maggs, Op. Cit. 740.

17. CPSS, Op. Cit. 16.

مشخصی برای مدیریت ریسک‌های اعتباری و نقدینگی داشته باشد که مسئولیت‌های مربوط به اپراتور سیستم و مشارکت‌کنندگان را مشخص می‌کند و انگیزه‌های مناسبی را برای مدیریت و مهار ریسک‌ها فراهم می‌نماید.^{۱۸} در نظام‌های پرداخت، کاربران و شرکت‌کنندگان همواره با این خطر مواجه هستند که تسویه حساب در سیستم طبق انتظار انجام نشود. این امر که معمولاً به دلیل عدم پرداخت و عدم ایفای یک یا چند تعهد طرفین در طول فرایند پرداخت از انعقاد یک معامله تا تسویه آن حادث می‌گردد، در اصطلاح، ریسک تسویه^{۱۹} یا عدم پرداخت نام دارد که از طیف وسیع و گسترده‌ای برخوردار است و منجر به مشکل نقدینگی و ضرر برای طرف درگیر در تسویه حساب می‌شود و در صورت تحقق این ریسک در سیستم انتقال وجه بین بانکی، بانکی که قرار بود از سایر بانک‌ها وجوه دریافت کند، دچار مشکلات جدی می‌شود.^{۲۰} بر اساس این سند، اشکال مختلف ریسک تسویه بر اساس ماهیت و علت ریسک به ریسک اعتباری^{۲۱}، ریسک نقدینگی^{۲۲}، ریسک عملیاتی^{۲۳}، ریسک قانونی^{۲۴} و ریسک سیستمیک^{۲۵}

18. Ibid. 6.

19. Settlement Risk

20. Tom Kokkola, The payment system: Payments, securities and derivatives, and the role of the Eurosystem (Frankfurt: European Central Bank, 2010), 115.

۲۱. ریسک اعتباری یا Credit risk، «ریسکی که متعهد پرداخت قادر به ایفای کامل تعهدات مالی خود در سیستم چه در زمان حال و سررسید و چه در آینده نباشد» تعریف می‌شود.

۲۲. ریسک نقدینگی یا Liquidity risk، «ریسکی که یکی از اعضای سیستم، قادر به ایفای تعهدات خود در زمان حال یا سررسید نباشد، لیکن در آینده ممکن است بتواند به تعهد خود عمل نماید» تعریف می‌شود.

۲۳. ریسک عملیاتی یا Operational risk، «خطر خطای انسانی یا خرابی برخی از اجزای سخت‌افزار، نرم‌افزار یا سیستم ارتباطی که برای تسویه حساب حیاتی هستند» تعریف شده است. در ادامه کمیته بازل در نظارت بانکی (BCBS) بانک بین‌المللی تسویه وجوه آن را «ریسک زیان ناشی از فرایندها، افراد و سیستم‌های داخلی ناکافی یا ناموفق یا ناشی از رویدادهای خارجی» تعریف کرده است.

۲۴. ریسک قانونی یا Legal risk، «خطر زبانی که از اجرای غیرمنتظره و غیرقابل پیش‌بینی مجموعه قوانین و مقررات نظام پرداخت و یا به دلیل عدم اجرای قراردادهای فی‌مابین طرفین پرداخت ایجاد می‌شود» تعریف می‌گردد و نمونه غالب بروز و ظهور این ریسک در تفاسیر پیش‌بینی نشده از مبانی قانونی یا قراردادی سیستمی که قراردادهای طرفین بر آن استوار است یا اعمال نامشخص قوانین خصوصی یا مقررات دولتی می‌باشد که نمونه بارز آن احکام صادره از محاکم قضایی است. این ریسک که به دنبال چهارچوب قانونی ضعیف یا عدم اطمینان قانونی بروز می‌کند، باعث ایجاد یا تشدید ریسک اعتباری یا نقدینگی در نظام پرداخت می‌گردد.

۲۵. ریسک سیستمیک یا Systemic risk که در اصطلاح اقتصاددانان به «اثر دومینو» مشهور است به این خطر گفته می‌شود که شکست یکی از شرکت‌کنندگان در نظام پرداخت در تسویه تعهداتش یا بروز اختلال در خود سیستم، باعث ایجاد واکنش زنجیره‌ای از شکست تسویه‌ها و ناتوانی سایر مشارکت‌کنندگان یا مؤسسات مالی در سایر بخش‌های سیستم مالی در انجام تعهدات خود در زمان سررسید گردد.

طبقه‌بندی می‌شوند. هنگام طراحی، تجزیه و تحلیل و به‌ویژه اعمال اصلاحات و تغییرات در نظام‌های پرداخت، نحوه کاهش ریسک تسویه مهم‌ترین نکته است. از این میان، ریسک‌های مالی (ریسک‌های اعتباری و نقدینگی) از مهم‌ترین حوزه‌های ریسک در نظام‌های پرداخت هستند که ابزار کلیدی کنترل و مدیریت تمامی ریسک‌ها به‌ویژه ریسک‌های مالی که موضوع اصلی این اصل هستند، از طریق قوانین و مقررات شفاف نظام پرداخت است.^{۲۶}

از دیدگاه این اصل، شفافیت قوانین و مقررات نظام پرداخت در خصوص مدیریت و کنترل ریسک‌های مالی از دو جنبه مورد بررسی و توجه قرار می‌گیرد. اولین جنبه آن، از منظر ریسک‌های اعتباری نظام پرداخت است که از گسترش هر نوع اعتبار بدون تضمین و از عدم هماهنگی عناصر مختلف مرتبط یک معامله ناشی می‌شود.^{۲۷} نمونه عدم هماهنگی عناصر یا تسویه ناهم‌زمان از جمله در معاملات با چک است که این خطر وجود دارد که فروشنده، دارایی را به طرف مقابل خود تحویل دهد اما وجوه دارایی فروخته‌شده را دریافت نکند که منجر به زیان برابر با ارزش کامل دارایی مربوط می‌شود.^{۲۸} نکول، تعلیق و ورشکستگی از مصادیق بارز ریسک‌های اعتباری هستند.^{۲۹}

بنابراین قوانین مربوطه باید ضمن تعیین شفاف و دقیق حدود و ابعاد مسئولیت‌های تمامی کاربران و مشارکت‌کنندگان نظام پرداخت، مجهز به مکانیسم‌ها و ابزارهای قانونی شفاف مدیریت ریسک اعتباری باشند.^{۳۰} از جمله طراحی سیستم‌های تسویه‌ای که در آن ریسک اعتباری بین شرکت‌کنندگان ایجاد نمی‌شود مثل سیستم‌های تسویه فوری، تعیین شفاف و روشن معیارهای ورود و دسترسی به نظام پرداخت بر اساس اعتبار شرکت‌کنندگان، اعمال محدودیت‌های اعتباری به نحو روشن و مشخص، تعیین ضمانت اجرای شفاف، اعمال ترتیبات تسهیم و تحت پوشش قرار دادن ضرر و زیان وارده، ارائه اطلاعات مالی شفاف، کامل و به‌موقع برای شرکت‌کنندگان و نظارت منسجم و جامع بانک مرکزی.^{۳۱} بُعد دیگر، از منظر ریسک‌های نقدینگی نظام پرداخت است. این ریسک در صورتی تحقق می‌یابد

۲۶. محمود بهمنی و مهدی غفاری، اصول بانکداری (تهران: مؤسسه آموزش عالی بانکداری ایران، ۱۴۰۱)، ۱۸۴. CPSS, Op. Cit. 21.

۲۷. سیدمحمد رضا حسینی‌پور و دیگران، مجموعه مقالات مدیریت ریسک در بانک مرکزی (تهران: مؤسسه آموزش عالی بانکداری ایران، ۱۴۰۰)، ۲۵۵.

28. Kokkola, Op. Cit. 115.

29. Dominique Rambure & Alec Nacamuli, Payment Systems: From the Salt Mines to the Board Room (London: Palgrave Macmillan, 2008), 55.

۳۰. حسینی‌پور و دیگران، پیشین، ۲۵۷.

31. CPSS, Op. Cit. 23.

که یک طرف وجوه یا دارایی‌های لازم را در زمان سررسید تعهد، در اختیار نداشته باشد. به عنوان مثال به دلیل مشکلات عملیاتی سیستم یا ناتوانی موقت در تبدیل به موقع دارایی‌ها به پول نقد به دلیل شرایط نامطلوب بازار؛ بنابراین تسویه بدهی و ایفای تعهدات، به طور موقت قابل اجرا نیست و در تاریخ آتی انجام خواهد شد. این امر ممکن است به نوبه خود منجر به ناتوانی طرف دیگر در انجام کامل تعهدات خود در زمان سررسید شود. برای جلوگیری از این اتفاق، ممکن است طرف غیرمتخلف مجبور شود نقدینگی یا دارایی‌ها را از منابع دیگر در مدت کوتاهی تهیه کند، به عنوان مثال با استقراض در بازار. این امر ممکن است منجر به هزینه‌های فوق العاده و بروز آبشارهای نقص پرداخت‌ها گردد.^{۳۲}

بنابراین قوانین مربوطه باید به نحو روشن ابزارهای قانونی مدیریت این ریسک را تعریف و ارائه نمایند. نظیر ترتیباتی که تسویه حساب یا در دسترس بودن نقدینگی متعهد پرداخت را تضمین می‌کنند، تعیین ضمانت اجراهای مؤثر و شفاف، در دسترس بودن مداوم اطلاعات و دسترسی مشارکت‌کنندگان نظام پرداخت به تسهیلات اعتباری و از همه مهم‌تر، عدم انسداد و تأخیر در پذیرش سیستم برای شروع عملیات پرداخت و تسویه و در یک کلام طراحی نظام‌های پرداخت فوری.^{۳۳}

بنابراین قوانین و مقررات شفاف و هدفمند می‌توانند ریسک‌های تسویه را کاهش داده و منافع مورد انتظار حاصل از دستیابی به توافقات اطراف نظام پرداخت را بالا ببرند. در نتیجه قانون‌گذاران می‌توانند از طریق تدوین و وضع قوانین هدفمند و شفاف و حمایت و حفاظت از آن، کارایی مبادلات و نظام‌های پرداخت را ارتقا دهند.^{۳۴}

به این ترتیب وضع قوانین شفاف نه تنها یکی از اصول بنیادین نظام‌های پرداخت از منظر بانک بین‌المللی تسویه وجوه است، بلکه از لوازم و مؤلفه‌های بنیادین حکمرانی خوب در حوزه نظام‌های پرداخت و تأمین اصل کیفیت قانون در این بخش از اقتصاد است.

۲- نقش و جایگاه اصل شفافیت در پرتو تحولات قانون اصلاحی ۱۳۹۷

گزارش‌های کارشناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی ایران در خصوص طرح اصلاح قانون صدور چک ۱۳۹۷ مؤید این امر است که این قانون با هدف رفع نواقص و آسیب‌های موجود در

32. Robert De Caux, Markus Brede and Frank McGroarty, "Payment prioritisation and liquidity risk in collateralised interbank payment systems", *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 41, (2016), 139-150.

33. CPSS, Op. Cit. 25.

۳۴. الیاس نادران و محمدجواد شریف‌زاده، «هزینه‌های مبادله، قواعد مفروض و مقررات گذاری بر قراردادهای اسلامی، مقدمه‌ای بر تحلیل اقتصادی حقوق قراردادهای اسلامی»، *مطالعات اقتصادی اسلامی*، ۴، ۷ (۱۳۹۰)، ۹-۱۰.

نظام پرداخت چک که خود نشئت گرفته از خلأها و کاستی‌های مجموعه قوانین و مقررات نظام پرداخت چک از جمله قانون صدور چک ۱۳۵۵ و قوانین اصلاحی ۱۳۷۲، ۱۳۷۶، ۱۳۸۲ و سایر مقررات بانک مرکزی در این زمینه بوده، به تصویب رسیده است.^{۳۵} هرچند نقش و تأثیر طرح نظام جامع پرداخت ایران مصوب ۱۳۹۰ بانک مرکزی که از جمله پیش‌زمینه‌ها و محرک‌های اصلی پیشنهاد و تصویب این قانون محسوب می‌شود را نمی‌توان نادیده گرفت. چراکه افزایش ضریب مطابقت نظام جامع پرداخت ایران با اصول ده‌گانه اصول اساسی نظام‌های پرداخت مهم سیستمی^{۳۶} از جمله رؤس هفت‌گانه اهداف این طرح به شمار می‌رود.^{۳۷}

بنابراین، این قانون در راستای اعاده اعتبار چک و ایجاد بسترهای قانونی لازم به‌منظور شناسایی و شفاف‌سازی رویه‌های مدیریت ریسک‌های مالی آن، متضمن احکام و ابزارهای قانونی جدید و متعددی از جمله تعبیه سامانه‌های تسویه و پرداخت، مدیریتی و نظارتی بانک مرکزی و بهره‌گیری از تکنیک‌های مدیریت ریسک نظیر، اصلاح فرایندهای اعطای دسته چک، صدور و انتقال چک و ضمانت اجراهای حقوقی، کیفری و بانکی جدید است. در این مبحث میزان توفیق قانون اصلاحی ۱۳۹۷ در پیاده‌سازی و اجرای اصل شفافیت قوانین نظام پرداخت در زمینه ریسک‌های مالی نظام پرداخت چک در دو بخش ریسک‌های اعتباری و ریسک‌های نقدینگی مورد بررسی و ارزیابی قرار می‌گیرد.

۲-۱- ریسک‌های اعتباری نظام پرداخت چک

استفاده از چک برای پرداخت، مستلزم یک ریسک اعتباری ذاتی است. از این رو مدیریت آن در اغلب نظام‌های پرداخت چک، همچون قلب، حیات‌بخش است.^{۳۸} سند اصول بنیادین نظام‌های پرداخت مهم، ریسک اعتباری را ریسکی که متعهد پرداخت، قادر به ایفای کامل تعهدات مالی خود در سیستم،

۳۵. نک: دفتر مطالعات حقوقی معاونت پژوهش‌های سیاسی حقوقی، اظهارنظر کارشناسی درباره طرح اصلاح قانون صدور چک (طرح، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۷)؛ دفتر مطالعات حقوقی معاونت پژوهش‌های سیاسی حقوقی، اظهارنظر کارشناسی درباره «لایحه الحاق یک تبصره به ماده ۱۴ قانون صدور چک (طرح، تهران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۹)؛ دفتر مطالعات حقوقی معاونت پژوهش‌های سیاسی حقوقی، اظهارنظر کارشناسی درباره: طرح اصلاح قانون صدور چک (اعاده شده از شورای نگهبان) (تهران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۷).

36. Core Principles for Systemically Important Payment Systems (CPSS)

۳۷. رستمی و قیدریور، پیشین، ۳۲۱-۳۲۲.

۳۸. ون گرونینگ و براتانویچ، پیشین، ۱۶۳.

چه در زمان حال و سررسید و چه در آینده نباشد، تعریف نموده است.^{۳۹} هنگامی که گیرنده یا ذی نفع، چک را به منظور ایفای تعهد صادرکننده چک می‌پذیرد، تسویه چک مشمول دو ریسک اعتباری فردی و سیستمی است: (۱) صادرکننده چک، وجوه کافی برای پرداخت چک نخواهد داشت و در نتیجه بانک محال علیه، چک را پرداخت نمی‌کند؛ و (۲) بانکی که چک بر عهده آن صادر می‌شود، وجوه کافی برای تسویه چک نخواهد داشت.

در واقع یکی از تفاوت‌های کلیدی بین چک‌های صادرشده توسط مشتریان بانک و سایر ابزارهای پرداخت این است که چک می‌تواند بدون اطلاع قبلی توسط صادرکننده بر عهده بانک محال علیه صادر شود. فردی که دارای حساب معتبر و وجوه کافی باشد، می‌تواند در هر زمانی بدون اطلاع به بانک خود با صدور چک به هر مبلغی، آن وجوه را برداشت کند؛ بنابراین بانک پرداخت‌کننده همواره با یک تعهد تسویه مواجه است که نمی‌تواند آن را محدود کند و نمی‌تواند به راحتی و به طور کامل نیز آن را پیش‌بینی نماید. بنابراین، اولین ریسک نشان‌دهنده ویژگی کلیدی چک به عنوان یک ابزار «انتقال بدهی» است که می‌تواند قبل از اینکه بانک محال علیه، فرصتی برای تعیین اینکه آیا صادرکننده وجه کافی برای پوشش چک دارد یا خیر، ایجاد شود. ریسک دوم نیز نشان‌دهنده ویژگی تمام سیستم‌های پرداخت است که شامل تسویه بین بانکی است، در واقع مربوط به زمانی است که ابزار پرداخت از قبل ایجاد شده است و ریسک نوع اول که ناظر بر جنبه فردی چک است، وجود ندارد، لکن سایر ارکان نظام پرداخت از جمله بانک‌ها و یا سیستم‌های تسویه حساب قادر به انجام تسویه نیستند و خطر شکست عامل تسویه وجود دارد که به آن جنبه سیستمی چک گفته می‌شود.^{۴۰}

قانون اصلاحی ۱۳۹۷ در زمینه شناخت و مقابله با ریسک‌های اعتباری نوع اول، یعنی ریسک‌های اعتباری در زمینه جنبه فردی چک، متضمن فرایندها و مقررات قانونی جدید است که حکایت از ایجاد تغییرات مثبت و شفاف در جهت رفع نواقص و کاستی‌های قوانین قبلی دارد.

مهم‌ترین محل بروز و حدوث ریسک اعتباری در نظام پرداخت چک، مرحله ورود و عضویت به آن یا همان مرحله صدور و اخذ دسته چک است. در قوانین چک قبل از قانون اصلاحی ۱۳۹۷، ضوابط و معیارهای کنترلی و نظارتی مشخصی در باب تعیین و ارزیابی سطوح اعتباری متقاضیان ورود به نظام پرداخت وجود نداشت و اصل بر عضویت و مشارکت همه افراد متقاضی استفاده از نظام پرداخت چک بدون شناسایی و پیش‌بینی ریسک اعتباری این مقطع نظام پرداخت و به دنبال آن عدم مستندسازی

39. CPSS, Op. Cit. 22.

40. CPSS, Op. Cit. 70; Kokkola, Op. Cit. 116.

و بهره‌گیری از تکنیک‌های مدیریت ریسک اعتباری بوده است، هرچند به موجب بند ج ماده ۷ قانون صدور چک ۱۳۵۵ و ماده ۲۱ قانون اصلاحی ۱۳۷۲، محدودیت‌های اعتباری جزئی در خصوص تعلیق عضویت اشخاص مزبور که پر ریسک شناخته شده‌اند، در نظر گرفته شده است. لکن این قسم از محدودیت‌های اعتباری مواد موصوف، نخست، پس از اینکه این اشخاص حداقل یک مرتبه، نظام پرداخت را با ریسک‌های مالی مواجه ساخته‌اند، اعمال می‌شوند؛ و دوم، تنها دایر مدار تعلیق عضویت ۲ یا ۳ ساله مرتکبین بزه صدور چک بلامحل که ناظر بر جنبه کیفی چک است، هستند و دربرگیرنده معیارهای جامع و شفاف به منظور شناسایی ریسک‌های اعتباری و غربالگری و اعتبارسنجی تمامی متقاضیان ورود به نظام پرداخت چک و مقابله با سایر صادرکنندگان چک پرداخت نشدنی نیستند.

همچنین ماده ۲۱ قانون موصوف، تنها متضمن تکلیف بانک‌ها به بستن اجباری کلیه حساب‌های جاری و عدم افتتاح حساب جاری دیگر برای صادرکنندگان مشمول این ماده است و هیچ حکم یا دستور روشن و شفافی در خصوص سایر برگه‌های دسته چک باقیمانده در ید صادرکننده مزبور مقرر نکرده است. در حالی که صرف بستن و عدم افتتاح حساب‌های جاری برای صادرکننده مورد نظر این ماده و قرار دادن فهرست اسامی این اشخاص در اختیار کلیه بانک‌های کشور، دربردارنده اطلاع‌رسانی شفاف و مؤثر و آگاهی از ریسک اعتباری اشخاص مزبور به سایر افراد دخیل در نظام پرداخت، به‌ویژه گیرندگان احتمالی آتی برگ چک‌های باقی‌مانده و صدور چک جدید با استفاده از برگ‌های باقی‌مانده آن نیست.

ماده ۴ دستورالعمل حساب جاری مورخ ۱۳۹۷/۰۳/۱ شورای پول و اعتبار نیز اعطای دسته چک به سه دسته از مشتریان را ممنوع نموده است: ۱- مشتری دارای سابقه چک برگشتی رفع سوءاثر نشده؛ ۲- بدهی غیرجاری یا سوخت شده و ۳- مشمولین موضوع ماده ۷ قانون صدور چک. همان‌طور که ملاحظه می‌گردد، معیارهای محدودکننده اعتباری این دستورالعمل نیز از جامعیت لازم و کافی برخوردار نیستند و اطلاعات شفاف و صحیحی از وضعیت اعتباری تمامی متقاضیان دسته چک ارائه نمی‌کنند، لذا غیر از اشخاص استثناسده در ماده ۷ و ۲۱ قانون صدور چک و ماده ۴ این دستورالعمل، تمامی متقاضیان دریافت دسته چک، بدون هیچ‌گونه محدودیت اعتباری و به نحو حداکثری امکان و فرصت شرکت در نظام پرداخت و صدور دستورات پرداخت بدون پشتوانه و اعتبار را داشتند.

در این راستا ماده ۶ قانون اصلاحی ۱۳۹۷ در زمینه ایجاد شفافیت قانونی ریسک‌های اعتباری برای تمامی متقاضیان دریافت دسته چک و عضویت در نظام پرداخت، متضمن دو جنبه و کارکرد اساسی است.

اولین جنبه آن بر شناسایی اهلیت اعتباری این افراد و اطلاع‌رسانی کامل و شفاف آن به سایر مشارکت‌کنندگان نظام پرداخت و شفاف‌سازی رویه‌های مدیریتی آن تمرکز دارد. این قانون، با استفاده از ابزار معیارهای ورود و دسترسی به نظام پرداخت بر اساس اعتبار شرکت‌کنندگان که از جمله تکنیک‌های مدیریت ریسک اعتباری محسوب می‌شود،^{۴۱} مبادرت به سنجش و دریافت گزارش اعتباری متقاضیان از کانال سامانه‌های مدیریتی و نظارتی بانک مرکزی نظیر، صیاد، نهاب و سامانه‌های ملی اعتبارسنجی یا رتبه‌بندی اعتباری از مؤسسات و انتخاب و گزینش متقاضیان خوب و بدون ریسک اعتباری نموده است. یک راهبرد قانونی شفاف و روشن شناسایی و مدیریت ریسک اعتباری برای نظام‌های پرداخت از منظر این سند، استفاده از تکنیک انتخاب و برخورداری از الگوها و سامانه‌های معتبر ارزیابی ریسک اعتباری و کارشناسان خبره اعتباری است که بر اساس آن، ظرفیت متقاضی و میزان پذیرش و ایفای تعهدات توسط وی به‌روشنی محاسبه و برآورد می‌گردد.^{۴۲} بر این اساس، سامانه ملی اعتبارسنجی موضوع این ماده و دستورالعمل اجرایی ماده ۶ اصلاحی قانون صدور چک مصوب سال ۱۳۹۷ مصوب ۱۳۹۹/۱۰/۱۶ بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران بر اساس آیین‌نامه نظام سنجش اعتبار مصوب ۱۳۹۸/۳/۲۹ هیئت‌وزیران، با استفاده از پایگاه داده اعتباری بانک مرکزی که مشتمل بر کلیه اقلام اطلاعاتی اشخاص متقاضی شامل مشخصات سجلی و ثبتی و سوابق و عملکرد اعتباری، ورشکستگی، محکومیت‌های مالی و بدهی مالیاتی آنها در شبکه بانکی، قوه قضائیه، وزارت دادگستری و سازمان امور مالیاتی است و اطلاعات موجود سایر تأمین‌کنندگان اطلاعات، مبادرت به احراز اهلیت اعتباری و تعیین امتیاز یا رتبه اعتباری اشخاص متقاضی می‌نماید و بر اساس نتایج حاصله، مجوز ورود و عضویت به نظام پرداخت چک صادر می‌گردد.

همچنین این قانون، با بهره‌گیری از تکنیک محدودسازی که یک رویه روشن و مشخص برای مدیریت ریسک اعتباری به شمار می‌رود،^{۴۳} برای نخستین بار اقدام به محاسبه و تعیین سطح اعتبار مجاز متقاضی دسته چک کرده است. در واقع، این قانون با اتخاذ این تکنیک، کارکرد نظام پرداخت را به ازای یک مشتری خاص محدود کرده و از به خطر افتادن و شکست‌گیرنده چک جلوگیری می‌نماید. تحدید حدود اعتباری و اعمال محدودیت بر روی سطح اعتبار متقاضیان دسته چک به این معناست که

41. CPSS, Op. Cit. 23.

۴۲. سعید جمشیدی، شیوه‌های اعتبارسنجی مشتریان (تهران: پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۴)، ۱۰؛

CPSS, Op. Cit. 23.

۴۳. جمشیدی، پیشین، ۱۰.

یک طرف نظام پرداخت با مشخصه‌های ریسکی معین، چه مقدار اعتبار می‌تواند دریافت کند و حداکثر سطح ریسک اعتباری که می‌تواند توسط هر شرکت‌کننده ایجاد شود به نحو شفاف و گویا برآورد گردد و در نتیجه اطلاعات تفصیلی روشن و واضح به گیرندگان چک ارائه می‌گردد.^{۴۴}

دومین جنبه کارکردی این ماده، بیانگر برنامه و راهبرد نظام پرداخت چک در زمینه برخورد با تخطی از ضوابط و معیارهای مدیریت ریسک اعتباری مندرج در این ماده با استفاده از مکانسیم حقوقی ضمانت اجراهای بانکی و کیفری وفق تبصره ۳ آن است. ایجاد مجازات کیفری و به‌ویژه اعمال محرومیت‌ها و محدودیت‌های بانکی، تعلیق و سلب صلاحیت اعتباری برای دریافت‌کنندگان متقلبانه دسته چک و نامتناسب با وضعیت مالی و اعتباری و همچنین تسهیل‌کنندگان آن، نظیر محرومیت سه ساله اخذ دسته چک، صدور دسته چک جدید و استفاده از چک موردی از جمله ابزارهای تنبیهی مدیریتی و قانونی نظام پرداخت چک در جهت تعیین نقش و مسئولیت افراد دخیل در نظام پرداخت و اجتناب از ایجاد و بروز ریسک اعتباری و کاهش پیامدهای آن و در نتیجه تعریف روشن از نظام مدیریت ریسک چک تلقی می‌گردد.

همان‌طور که پیش‌تر اشاره گردید، از منظر سند اصول بنیادین حاکم بر نظام‌های پرداخت سیستمی، ریسک‌های اعتباری نظام پرداخت مشتمل بر سه قسم نکول، تعلیق یا ورشکستگی است.^{۴۵} نظام پرداخت چک در قوانین قبل از قانون اصلاحی ۱۳۹۷، جز در خصوص ریسک اعتباری تعلیق که به‌موجب ماده ۱۴ قانون اصلاحی ۱۳۷۲ و اعمال مجازات ماده ۷ قانون اصلاحی ۱۳۸۲ تعیین تکلیف شده و هم‌اکنون نیز لازم‌الاجرا است و یک قسم از اقسام ریسک اعتباری نکول که به‌موجب ماده ۴ دستورالعمل حساب جاری ۱۳۹۷ تعیین شده است، متضمن هیچ‌گونه حکمی در زمینه معرفی و شناسایی نوع دیگر ریسک اعتباری چک یعنی ورشکستگی و سایر اقسام ریسک اعتباری نکول نظیر اشخاص معسر از پرداخت محکوم‌به و در نتیجه تعیین تأثیر و نحوه برخورد سیستم با آنها نبوده است. هرچند ابتکار محرومیت دوساله از داشتن دسته چک برای صادرکنندگانی که دستور تعلیق یا عدم پرداخت وجه چک را صادر نموده‌اند، تنها منحصر به چک‌های مذکور در بند ج ماده ۷ است، یعنی چک‌هایی که مبلغ آنها بیش از پنجاه میلیون ریال است و در خصوص سایر چک‌ها چنین ممنوعیتی وجود ندارد و تعلیق‌کنندگان مشمول بند الف و ب این ماده، از مشارکت در نظام پرداخت منع نمی‌گردند.

لذا برای این دسته از اشخاص، هیچ معیار روشن شناسایی و اعمال رویه‌های مدیریت ریسک اعتباری در نظام پرداخت چک لحاظ نگردیده است. همچنین ضمانت اجرای بانکی این ماده در خصوص صدور حکم قضایی مبنی بر ممنوعیت دو ساله از داشتن دسته چک، از شفافیت و جامعیت کافی در زمینه نحوه اجرای این ممنوعیت و تکلیف اطلاع‌رسانی به کسانی که قصد دریافت این چک‌ها را دارند و استفاده از دسته چک موجود صادرکننده دستور تعلیق برخوردار نیست. چراکه با وجود داشتن دسته چک، صرف اعلام ممنوعیت از داشتن آن، چندان کارساز و کارآمد نیست.^{۴۶} به‌ویژه آنکه طبق ماده ۲۱ مکرر قانون اصلاحی ۱۳۹۷، نیز تنها امکان استعلام آخرین وضعیت صادرکننده چک شامل سقف اعتبار مجاز، سابقه چک برگشتی در سه سال اخیر و میزان تعهدات چک‌های تسویه‌نشده برای اشخاصی که قصد دریافت چک را دارند، فراهم است؛ و طبق ماده ۴ دستورالعمل حساب جاری نیز مشمولین ماده ۷ این قانون تنها از دریافت دسته چک جدید منع شده‌اند. لذا لازم است در جهت اجرای کامل و شفاف این ضمانت اجرا، دادگاه دسته چک موجود نزد محکوم را نیز از وی بگیرد تا امکان صدور چک‌های جدید از دسته چک موجود سلب گردد و در مقام اجرای این محرومیت، سامانه صیاد بانک مرکزی هنگام صدور چک جدید، ملزم به ارائه اطلاعات شفاف و دقیق در مورد محروم نبودن متقاضی از داشتن دسته چک به علت ریسک اعتباری تعلیق باشد.

در قانون اصلاحی ۱۳۹۷ به‌موجب ماده ۲۱ مکرر، برای اولین بار نه‌تنها اقدام به شناسایی سایر مصادیق ریسک اعتباری نظیر اشخاص ورشکسته و معسر از پرداخت محکوم‌به و تعیین شیوه واضح اقدام نظام پرداخت با این دسته از اشخاص شده است، بلکه اشخاص دارای حتی یک چک برگشتی رفع سوءاثر نشده را به‌عنوان افراد پرخطر و دارای ریسک اعتباری بالا شناسایی کرده و این افراد که تا پیش از حاکمیت این قانون، تنها از دریافت دسته چک جدید منع شده بودند، از این پس به‌موجب این ضمانت اجرای بانکی جدید، از ادامه فعالیت و مشارکت در نظام پرداخت چک نیز ممنوع و عضویت آنها تا زمان رفع سوءاثر چک برگشتی به حالت تعلیق درمی‌آید و بانک مرکزی مکلف به جلوگیری از هرگونه فعالیت این دسته از افراد دارای ریسک اعتباری محرز شده در نظام پرداخت اعم از دریافت دسته چک، صدور چک جدید در سامانه صیاد و استفاده از چک موردی و اطلاع‌رسانی شفاف و سریع آن به تمامی مشارکت‌کنندگان نظام پرداخت گردیده است.

۴۶. جعفر یزدیان جعفری، «تأملی بر مجازات صدور چک پرداخت‌نشده در قانون اصلاحی صدور چک»، حقوق اسلامی، ۴ (۱۳۸۴)، ۱۴۰-۱۴۲.

این قانون در بعد فرایندهای قانونی صدور و انتقال چک نیز متضمن نوآوری و احکام قانونی جدید در زمینه ایجاد شفافیت و تقارن اطلاعاتی بین گیرندگان و صادرکنندگان چک در معاملات و مبادلات مالی و سایر مشارکت کنندگان نظام پرداخت از جمله شبکه بانکی، بانک مرکزی به عنوان متولی و ناظر نظام پرداخت و اعمال محدودیت اعتباری بر قدرت صادرکننده چک از کانال تحدید مبلغ چک های صادره تا حداکثر اعتبار مجاز صادرکننده به منظور مدیریت و کنترل ریسک های اعتباری چک است.

در واقع بخش مهمی از کاستی هایی که ممکن است در بخش شفافیت قوانین نظام پرداخت بروز کند، ناشی از نقصان اطلاعاتی مشارکت کنندگان آن از ریسک های اعتباری مرحله صدور و انتقال چک است. تا قبل از قانون اصلاحی ۱۳۹۷، زمانی که دو نفر در رابطه با خرید و فروش یک کالا با استفاده از ابزار پرداخت چک معامله می کردند، شخص خریدار کالا یا صادرکننده چک، می توانست کیفیت کالا را بررسی و با اطمینان کامل از صحت و سقم آن، کالا را دریافت کند. از طرف دیگر اما شخص فروشنده محصول یا گیرنده چک، از هیچ امکانی برای بررسی اعتبار صادرکننده و شناسایی ریسک های اعتباری احتمالی برخوردار نبود و همین عامل سبب شده بود معاملات از طریق چک برای گیرندگان آن با ریسک اعتباری بالا همراه باشد و همواره این احتمال وجود داشت که برخی از افراد از عدم تقارن اطلاعات و فقدان شفافیت و ضعف اطلاع رسانی نظام پرداخت در این زمینه سوءاستفاده کرده و از این طریق زیان هایی را به طرف مقابل و نظام پرداخت وارد سازند.

ماده ۲۱ مکرر این قانون، با تسهیل و فراهم نمودن امکان دسترسی مداوم اطلاعات و ایجاد شفافیت اطلاعاتی و دسترسی آزاد مشارکت کنندگان در نظام پرداخت به تسهیلات استعلامی بانک مرکزی در خصوص آخرین وضعیت اعتباری صادرکننده چک از جمله سقف مجاز اعتباری، سوابق و پیشینه چک های نکول شده صادرکننده در بازه زمانی ۳ سال اخیر و میزان چک های در جریان و تعهدات تسویه نشده صادرکننده، با ایجاد شفافیت قانونی مؤثر به منظور مدیریت و مبارزه با ریسک اعتباری صادرکننده، احتمال انجام موفقیت آمیز و به موقع تسویه را افزایش می دهد و در نتیجه منجر به اطلاع کامل گیرنده چک از وضعیت چک دریافتی و افزایش میزان اطمینان و اعتماد به ابزار پرداخت چک در معاملات و در نتیجه مقابله و کاهش ریسک های مالی می گردد.^{۴۷}

از دیگر کارکردهای مهم و مؤثر ماده مزبور نیز لزوم ثبت تمام مبادلات و گردش چک در سامانه صیاد بانک مرکزی است؛ به این ترتیب کلیه نقل و انتقالات و گردش مالی ناشی از صدور چک و پشت نویسی

47. Kokkola, Op. Cit. 123.

آن که تاکنون کاملاً غیرشفاف و غیرقابل رهگیری بوده است، کاملاً شفاف خواهد شد و بخش قابل توجهی از تراکنش‌های غیرشفاف مالی در کشور حذف خواهد شد.^{۴۸}

نکته قابل توجه دیگر آن است که از منظر آموزه‌های این سند، ریسک اعتباری فردی به دو قسم ریسک اعتباری اصلی و ریسک هزینه جایگزینی تقسیم می‌گردد؛ بنابراین این ریسک، نه تنها دربرگیرنده ریسک اصلی دارنده سند تجاری نسبت به از دست دادن ارزش پولی کالا یا خدمات موضوع معامله با طرف مقابل (اعم از صادرکننده یا ظهرنویس‌های قبلی) است، بلکه شامل ریسک هزینه جایگزینی یا ریسک خطر از دست دادن سودهای تحقق نیافته ناشی از ریسک اصلی نیز می‌گردد. به دیگر سخن، در نتیجه عدم پرداخت صادرکننده چک در تاریخ تسویه، ضمن کاهش ارزش پول و افزایش قیمت‌ها و تورم در بازارهای مالی، ممکن است دارنده سند تجاری مجبور شود به منظور جلوگیری از ناتوانی خود در انجام کامل تعهدات دیگر خود در زمان سررسید، معامله اصلی را با قیمت‌های فعلی بازار جایگزین نماید؛^{۴۹} بنابراین از جمله تکنیک‌های مدیریت ریسک اعتباری در این زمینه، اعمال قانونی مشخص و واضح ترتیبات تسهیم و تحت پوشش قرار دادن ضرر و زیان‌های وارده ذی‌نفع چک توسط نظام پرداخت است. در این خصوص، هرچند قانون اصلاحی ۱۳۷۶ به موجب تبصره ماده ۲ آن، دربرگیرنده هر دو قسم از ریسک‌های اعتباری فوق است و در این زمینه مقرر می‌دارد: «دارنده چک می‌تواند محکومیت صادرکننده را نسبت به پرداخت کلیه خسارات و هزینه‌های وارده که مستقیماً و به‌طور متعارف در جهت وصول طلب خود از ناحیه وی متحمل شده است، اعم از آنکه قبل از صدور حکم یا پس از آن باشد، از دادگاه تقاضا نماید ...»، قانون تفسیری تبصره الحاقی به ماده ۲ قانون اصلاح موادی از قانون صدور چک مصوب ۱۳۷۶/۰۳/۱۰ مصوب مجمع تشخیص مصلحت نظام نیز مبادرت به ارائه تفسیر شفاف و واضح از خسارات موضوع این تبصره نموده است. همچنین در این راستا، ماده ۱۵ قانون صدور چک ۱۳۵۵ با ارائه امکان مطالبه خسارات ناشی از ریسک‌های مالی در دادگاه کیفری نیز مقرر داشته است: «دارنده چک می‌تواند وجه چک و ضرر و زیان خود را در دادگاه کیفری مرجع رسیدگی مطالبه نماید.» ولیکن ماده ۲۳ قانون اصلاحی چک که متضمن اصلاح فرایندهای دادرسی چک و تعبیه مکانسیم جدید صدور اجرائیه و حذف ترتیبات دادرسی سابق چک است، از جامعیت لازم برخوردار نیست و تنها شامل ریسک اصلی اعتباری چک یعنی تنها کسری مبلغ چک و حق الوکاله وکیل طبق

۴۸. دفتر مطالعات اقتصادی معاونت پژوهش‌های اقتصادی، ارتقای حکمرانی در حوزه ریال: مروری بر تکالیف قانونی دستگاه‌ها (طرح) (تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۹)، ۹.

49. Maxwell J. Fry, Payment systems in global perspective (London; New York: Routledge, 2005), 4-5.

تعرفه قانونی است و ریسک هزینه جایگزینی را تحت پوشش قرار نمی‌دهد؛ بنابراین لازم است مقنن با اصلاح مجدد قانون ۱۳۹۷، ضمن شناسایی هر دو صور ریسک اعتباری فردی به تعیین موضع و عکس‌العمل نظام پرداخت در خصوص تمامی جنبه‌ها و ابعاد ریسک اعتباری و تحت پوشش قرار دادن تمامی خسارات وارده به ذی‌نفع چک بپردازد.

قانون اصلاحی ۱۳۹۷ در زمینه شناخت و مقابله با ریسک‌های اعتباری نوع دوم، یعنی ریسک‌های اعتباری در زمینه جنبه‌های سیستمی چک نیز مبتکر بهره‌برداری از سامانه تسویه چکاوک در نظام پرداخت چک است.

اغلب سیستم‌های پرداخت و تسویه نظام‌های پرداخت چک در کشورهای مختلف، نوعی سیستم تسویه معوق و با تأخیر برای انتقال بدهی هستند که اغلب فرایند پذیرش و تسویه چک را به صورت دستی و در اتاق‌های کلر یا پایاپای بانکی به صورت خالص چندجانبه انجام می‌دهند. در چنین سیستم‌های تسویه‌ای، بانک‌ها و مؤسسات تسویه حساب با مشکلات قابل توجهی در مدیریت ریسک اعتباری روبه‌رو هستند که نمی‌توان آنها را در یک سیستم پرداخت چک که مبتنی بر اعتبار است، به راحتی پیش‌بینی یا محدود نمود؛ بنابراین بانک‌های شرکت‌کننده در این مدل سیستم تسویه نظام پرداخت چک، با همان نوع ریسک‌های تسویه بین بانکی متداول در سایر نظام‌های پرداخت که از سیستم‌های تسویه خالص معوق یا ناخالص مشابه، استفاده می‌کنند، مواجه هستند که به طور معمول برای بانک‌ها، هیچ راه عملی برای اینکه تسویه حساب خود را به سایر بانک‌های شرکت‌کننده محدود کنند، وجود ندارد. در واقع بانک‌ها معمولاً در سیستم‌های تسویه چک محدودیت‌هایی را برای مواجهه با ریسک اعتباری سیستمی تعیین یا اعمال نمی‌کنند. چراکه استفاده از هرگونه محدودیت‌های اعتباری در این سیستم‌ها از جمله می‌تواند با پردازش و تسویه کارآمد و سریع چک‌های دریافتی از مشتریان هر بانک در تعارض باشد؛ بنابراین، تنها راه کنترل و مدیریت این قسم از ریسک‌های اعتباری نظام پرداخت، بهره‌گیری از سیستم‌های تسویه‌ای است که قابلیت پردازش و تسویه بالادرنگ دارند و امکان اعمال محدودیت‌های اعتباری، مانند تعیین سقف بدهی خالص بانک پرداخت‌کننده و یا سایر تکنیک‌های کنترل ریسک اعتباری توسط بانک مرکزی را دارا هستند و در نتیجه اعتبار و نقدینگی شرکت‌کنندگان در سیستم تسویه یا ارائه‌دهندگان اعتبار را محدود می‌کنند.^{۵۰}

فرایند تسویه در نظام پرداخت چک ایران از ابتدای دهه ۱۳۴۰ بدین صورت بود که اتاق پایاپای یا همان اتاق کلرینگ و تصفیه، مسئولیت عملیات تسویه و تهاتر چک‌های بین بانکی را بر عهده داشته

است و ۲۲۱ مرکز اتاق پایاپای و نیروهای کلر بانک‌ها که چند هزار نفر برآورد می‌شدند، عملیات تسویه چک‌های بین بانکی را به‌صورت سنتی و کاملاً دستی انجام می‌دادند. چک‌های بین بانکی ابتدا جمع‌آوری و توسط نیروی انسانی معروف به کلر، به‌صورت فیزیکی به اتاق پایاپای استان‌ها ارسال و در آنجا با حضور نمایندگان بانک‌ها به ترتیب بانک بدهکار و بستانکار دسته‌بندی می‌شدند و سپس سندهای تسویه صادر می‌گردید^{۵۱} و این چرخه هرروز تکرار می‌شد.^{۵۲}

این نحوه پذیرش، پردازش و فرایند تسویه نظام پرداخت چک که مبتنی بر اتاق کلر و پایاپای چک و اسناد بانکی بود طی ۵ دهه گذشته تقریباً ثابت و به‌صورت دستی انجام می‌گرفت. به‌ویژه آنکه جابه‌جایی فیزیکی چک‌ها توسط کلر موجب کندی فرایند تسویه و نیز زمان‌بر شدن وصول چک‌ها می‌شد. به‌گونه‌ای که این مدت برای چک‌های تهران حداقل ۴۸ ساعت و برای شهرستان‌ها بین ۱۰ روز تا دو هفته زمان می‌برد و این خود عامل مهمی در افزایش ریسک‌های اعتباری سیستمی بود.^{۵۳}

این وضعیت سنتی و دستی پردازش چک‌ها علاوه بر کندی فرایند انجام تسویه چک به‌ویژه در فواصل استانی، از ابعاد و صور گوناگون معضلات و مشکلاتی را برای نظام پرداخت چک و همچنین نظام بانکی و اقتصاد رقم زده بود.^{۵۴} به‌گونه‌ای که در گزارش‌های نهادهای نظارتی و امنیتی نیز از چک

۵۱. انجمن حسابداران نخبه ایران، «از سوی روابط عمومی بانک مرکزی: در گفتگو با دبیرکل بانک مرکزی مزایا و معایب اجرای طرح ملی «سامانه مدیریت چک (چکاوک)» بررسی و برنامه‌های آینده ارتقای کیفیت خدمات این سامانه اطلاع‌رسانی شد»، ۱۳۹۵/۰۸/۱۷، قابل دسترسی در:

<https://www.iica.ir/news/iran-accounting-news/9508175>

۵۲. سیدمحمود احمدی و مهدی خندان سویری، نظام‌های پرداخت و بانکداری الکترونیک در ایران (تهران: پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۴)، ۱۳۹-۱۴۲؛ خبرنامه تابناک، «مفهوم سیستم کلر در بانک چیست؟»، ۱۳۹۷/۰۲/۱۹، قابل دسترسی در:

<https://www.tabnak.ir/fa/news/797559>

۵۳. انجمن حسابداران نخبه ایران، پیشین.

۵۴. از جمله این معضلات و مشکلات می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود: ۱- عدم امکان نظارت شفاف و صحیح نهاد سیاست‌گذار پولی به این صورت که بر خلاف سایر سامانه‌های پرداخت کشور، عملیات چک در اتاق پایاپای و خارج از چهارچوب نظارتی بانک مرکزی انجام می‌شد. این امر، به معنای کنترل و نظارت غیرشفاف و ناکافی بانک مرکزی بر یکی از اجزای مهم نظام پرداخت و تسویه کشور بود. در این رابطه همچنین می‌توان به دلایلی چون نبود یکپارچگی در آمار نظام‌های پرداخت کشور به دلیل انجام کار به‌صورت دستی، در دسترس نبودن بانک اطلاعات جامع و شفاف از عملیات چک، تسویه بین‌بانکی چک‌های رمزارز با تأخیر یک روزه، خلق پول بی‌ضابطه و نیز کاهش قدرت بانک مرکزی در کنترل اضافه برداشت بانک‌ها اشاره کرد. ۲- عدم نظارت و کنترل بانک مرکزی بر فرایند تسویه بین بانکی و وضعیت بدهکاری بانک‌ها نزد بانک مرکزی. چراکه در صورت عدم رعایت مدیریت منابع و مصارف و اعمال محدودیت برای بانک‌ها در

به‌عنوان «معضل آینده» تعبیر می‌شد و مجلس شورای اسلامی نیز به‌شدت خواستار اقدام جدی و عاجل بانک مرکزی در این حوزه بود؛^{۵۵} بنابراین، اصلاح تمامی فرایندهای پردازش و تسویه چک به‌منظور استقرار و بهره‌برداری از کلیه ظرفیت‌های موجود در نظام جامع پرداخت و اعمال رویه‌های مکانیزه بهینه نظارتی و کنترلی با طراحی و پیاده‌سازی سامانه چکاوک به‌عنوان یک سامانه حاکمیتی از دی ماه سال ۱۳۹۰ در دستور کار بانک مرکزی قرار گرفت و در نهایت طبق مصوبه ۱۳۹۱/۱۲/۲۶ شورای پول و اعتبار، به‌منظور ساکن‌سازی لاشه چک، با قابلیت پذیرش و پردازش الکترونیکی چک‌های کاغذی بین بانکی برای انتقال الکترونیکی تصویر، داده‌ها، اطلاعات چک و تسویه بین بانکی با هدف حذف گردش فیزیکی چک‌ها بین شعب و واحدهای بانکی و به‌تبع آن تسریع و کاهش مدت‌زمان تسویه چک‌ها، شفاف‌سازی و امکان نظارت متمرکز بانک مرکزی بر نحوه و حجم تبادل چک‌های اشخاص و امکان رهگیری لحظه‌ای وضعیت چک‌های اشخاص و اتصال برخط به اطلاعات و سوابق مشتریان و ابلاغ سریع چک‌های برگشتی و ارائه اطلاعات آماری و عملکردی منسجم برای بانک مرکزی و بانک‌ها و اعمال کنترل‌های قانونی شفاف و مؤثر ریسک‌های اعتباری سیستمی، در اداره نظام‌های پرداخت بانک مرکزی تعریف گردید^{۵۶} و از سال ۱۳۹۴ در پهنه وسیعی از کشور راه‌اندازی شده است.

وفق تبصره یک ماده ۲۱ مکرر قانون اصلاحی ۱۴۰۰، برای نخستین بار در متون قانون صدور چک به فرایند پردازش و تسویه چک به‌منظور مدیریت شفاف و مؤثر ریسک اعتباری اشاره گردیده است و مقرر شده است: «...تسویه چک صرفاً در سامانه تسویه چک (چکاوک) طبق مبلغ و تاریخ مندرج در سامانه و

استفاده از سامانه ساتنا، امکان تداوم بی‌انضباطی مالی از طریق صدور چک‌های بین بانکی فراهم بود که منجر به وضعیت آشفته‌ای در اضافه برداشت بانک‌ها می‌شد و دامنه این معضل که در گذشته تنها به چند بانک دولتی محدود بود، به بانک‌های خصوصی و حتی مؤسسات اعتباری کوچک و بزرگ نیز سرایت کرد. به‌گونه‌ای که در سه سال منتهی به راه‌اندازی چکاوک به‌طور میانگین، سالانه شاهد حدود ۴۰۰ هزار میلیارد ریال اضافه برداشت توسط بانک‌ها از منابع بانک مرکزی و افزایش ریسک اعتباری سیستمی نظام پرداخت چک بودیم که منجر به وارد آمدن ضرر و زیان به ذی‌نفعان چک و کاهش اعتبار چک می‌شد. لازم به ذکر است این رقم در پایان سال ۹۴ به ۵۰ هزار میلیارد ریال کاهش یافت که علاوه بر اتخاذ تکنیک‌ها و راهکارهای اعتباری و رصد روزانه اضافه برداشت‌ها، راه‌اندازی چکاوک و عدم تبادل چک‌های بانک‌هایی که در این خصوص انضباط لازم را رعایت نمی‌کردند هم در این مسئله تأثیرگذار بود. برای مطالعه بیشتر نک: انجمن حسابداران نخبه ایران، پیشین.

۵۵. مهرک محمودی، «چ مثل چک چ چکاوک»، ماهنامه پیوست، ۲۵ (۱۳۹۴)، ۶۶.

۵۶. سید محمد سعید طباطبایی، مریم محسنی لطفی و حامد حاتمی، «سامانه چکاوک» (مقاله ارائه‌شده در سومین همایش سالانه بانکداری الکترونیک و نظام‌های پرداخت، تهران، ۱۶/۱۰/۱۳۹۲)، ۱۲؛ لی لی آبان، «خداحافظی با چک‌های برگشتی»، ماهنامه پیوست، ۱۲ (۱۳۹۳)، ۷۰.

در وجه دارنده نهایی چک بر اساس استعمال از سامانه صیاد انجام خواهد شد...»
 نکته حائز اهمیت این است که سامانه چکاوک مسئولیت تبادل تصاویر و اطلاعات چک را بر عهده دارد و عملیات تسویه بانک و مشتری و بانک بستانکار با بانک بدهکار از طریق سیستم تسویه فوری ساتنا در بازه زمانی یک‌روزه و ظرف کمتر از ۲۴ ساعت صورت می‌پذیرد؛ یعنی کلیه عملیات تسویه بین بانکی از طریق سیستم تسویه ساتنا انجام می‌شود و در نتیجه تمامی ریسک‌های اعتباری سیستمی نظام پرداخت چک تحت کنترل و نظارت منسجم و شفاف بانک مرکزی قرار دارد.^{۵۷}

۲-۲- ریسک‌های نقدینگی نظام پرداخت چک

از منظر سند اصول بنیادین نظام‌های پرداخت مهم، «ریسک نقدینگی» به‌عنوان «ریسکی که طرف مقابل، تعهد خود را به ارزش کامل در زمان سررسید و موعد مقرر، تسویه نکند» تعریف می‌شود.^{۵۸} آنچه در خصوص این ریسک واجد اهمیت است آن است که در نتیجه این ریسک، تسویه تعهدات بدهی به‌طور موقت و در زمان حال یا سررسید قابل اجرا نیست، لکن تسویه در تاریخ آتی انجام خواهد شد؛ لذا این بدان معنا نیست که طرف مقابل یا شرکت‌کننده نظام پرداخت ورشکسته است، زیرا ممکن است بتواند تسویه حساب مورد نیاز را در زمانی نامشخص پس از موعد مقرر انجام دهد، لکن انجام این تعهدات دشوار است.^{۵۹} از این لحاظ بین ریسک اعتباری و ریسک نقدینگی تفاوت زیادی وجود دارد.^{۶۰}

ریسک نقدینگی نیز مانند ریسک اعتباری از دو نوع ریسک نقدینگی فردی و ریسک نقدینگی سیستمی تشکیل می‌گردد. نوع اول ناظر به گیرنده یا ذی‌نفع چک است که در صورت عدم اعتبار چک، خواه به علت فقدان موجودی صادرکننده یا عدم توانایی بانک محال‌علیه در تسویه تعهدات صادرکننده، با خطر نقدینگی مواجه می‌گردد و نوع دوم دربرگیرنده وضعیتی است که بانک‌ها با استفاده از سیستم‌های تسویه نظام پرداخت چک، تعهدات خود را تسویه کنند. در این حالت، در صورتی که تعهدات در زمان مورد انتظار تسویه نشوند، با ریسک نقدینگی مواجه هستند؛ بنابراین هنگامی که از چک برای تسویه معاملات بزرگ بازار مالی یا تعهدات سایر سیستم‌های پرداخت و تسویه استفاده می‌شود، نکول یک یا چند چک در نتیجه مشکلات یک بانک یا مؤسسه مالی خاص، می‌تواند باعث اختلال در بازارها یا سیستم‌های

۵۷. مدیریت فناوری اطلاعات و اداره پشتیبان آمار بانک سینا، طرح چکاوک و پروژه‌های زیرساختی آن (تهران: بانک سینا،

۱۳۹۲)، ۲-۳؛ بهمنی و غفاری، پیشین، ۱۳۵-۱۴۰.

58. CPSS, Op. Cit. 5; Carol Coye Benson, Scott Loftesness and Russ Jones, Payments Systems in the U.S.: A Guide for the Payments Professional (USA: Glenbrook Partners, 2017), 16-17.

59. Fry, Op. Cit. 5.

60. Nakajima, Op. Cit. 19.

پرداخت و تسویه حساب شود.^{۶۱}

از منظر اصل شفافیت قوانین نظام پرداخت، وجود مقررات قانونی شفاف و واضح که از انسداد فرایند تسویه اجتناب می‌کند و متضمن سرعت پذیرش دستور پرداخت توسط سیستم برای تسویه است، از اهمیت اساسی در زمینه شناسایی صحیح و اجتناب مؤثر از بروز ریسک نقدینگی برخوردار است.

از آنجایی که فرایند تسویه در نظام پرداخت چک، مبتنی بر مدل تسویه حساب ساده است، بدین شکل که به دنبال انعقاد معامله یا هرگونه مبادلات مالی بین طرفین قرارداد، در مرحله اجرا بین فرایند تحویل کالا یا خدمات و سیستم پرداخت وجه آنها هیچ‌گونه ارتباط و اتصالی وجود ندارد و تحویل کالا یا خدمات در ابعاد و ساختاری متفاوت و مجزا از سیستم پرداخت آنها صورت می‌گیرد، لذا به‌منظور جلوگیری از شکست تسویه و تکمیل مراحل عملیاتی قراردادها و معاملات ضروری است که دو مرحله انعقاد قرارداد و تعیین قیمت و تسویه حساب به‌صورت هم‌زمان و بدون وقفه انجام گیرد. به بیان دیگر، با عنایت به این مهم که در غالب پرداخت‌های غیرنقدی در فرایند انعقاد معامله تا تسویه تأخیر وجود دارد و تأخیر پرداخت، منشأ ریسک تسویه حساب در نظام‌های پرداخت غیرنقدی است، بنابراین به‌منظور کاهش ریسک تسویه حساب در این نوع از سیستم‌ها، تأخیر زمانی بین شروع دستور پرداخت و تسویه نهایی باید تا حد امکان کوتاه گردد.^{۶۲} لذا عدم انسداد و تأخیر در پذیرش سیستم برای شروع عملیات پرداخت و تسویه از مهم‌ترین ابزارهای مدیریت ریسک نقدینگی است که در قوانین نظام پرداخت باید به نحو روشن و شفاف مدنظر قرار بگیرد تا مهم‌ترین محل وقوع و بروز ریسک نقدینگی برای مشارکت‌کنندگان نظام پرداخت به‌وضوح شناسایی و ادراک گردد.

بررسی قوانین خاص نظام پرداخت چک ایران حکایت از این امر دارد که در ابتدا، قاعده اجتناب از انسداد و تأخیر در پذیرش سیستم چک یا همان قاعده دیداری بودن چک در مواد ۳۱۰، ۳۱۱ و ۳۱۳ قانون تجارت و ماده ۲ قانون صدور چک ۱۳۵۵ همگام با قوانین و استانداردهای بین‌المللی از جمله ماده ۲۸ قانون متحدالشکل ژنو^{۶۳}، در حمایت از پذیرش فوری سیستم برای تسویه و عندالمطالبه بودن چک به رسمیت شناخته شده است؛ بنابراین همان‌گونه که ملاحظه می‌گردد، قوانین مزبور به نحو شفاف و دقیق بر اصلی‌ترین محل بروز ریسک نقدینگی نظام پرداخت چک متمرکز شده‌اند و با مقرر کردن احکام

۶۱. حسینی‌پور و دیگران، پیشین، ۲۷۳؛

CPSS, Op. Cit. 71.

62. Dominique, Op. Cit. 61-62.

۶۳. ماده ۲۸ قانون متحدالشکل ژنو: هرگاه چکی، قبل از تاریخی که به‌منزله تاریخ صدور آن ذکر شده، ارائه شود، در روز ارائه قابل پرداخت است.

آمره ناظر بر موجود بودن محل چک در زمان صدور و الزام تسویه سریع و شروع عملیات تسویه در روز صدور، به رصد و شناسایی شفاف منشأ ریسک نقدینگی در نظام پرداخت چک و هماهنگی با اصل دوم این سند پرداخته‌اند. چراکه وجه متمایز چک از سایر اسناد تجاری نظیر برات آن است که چک یک ابزار پرداخت غیرنقدی و نه ابزاری برای کسب اعتبار و پرداخت‌های مؤجل و مدت‌دار است و موجود بودن محل در زمان صدور در سند تجاری برات و سایر ابزارهای پرداخت اعتباری شرط نیست، لکن در چک و حسب اصول حاکم بر آن به‌ویژه فوریت و تسریع پذیرش تسویه و پرداخت الزامی است.^{۶۴}

متأسفانه مواد ۳ و ۳ مکرر قانون اصلاحی ۱۳۸۲، با پذیرش ضمنی چک وعده‌دار و تفکیک بین تاریخ صدور و تاریخ وصول یا سررسید و امکان قانونی مطالبه وجه چک در تاریخ مندرج در چک یا پس از آن، بر خلاف اصول و استانداردهای بین‌المللی حاکم بر نظام‌های پرداخت، موجبات انسداد و زمینه‌های ابهام در شناسایی سریع و به‌موقع ریسک نقدینگی را فراهم نموده است، به نحوی که عرف و عادت بانکی و رویه قضایی و قانون اصلاحی ۱۳۹۷ به سمت پذیرش و تثبیت کارکرد اعتباری سند تجاری چک و در نتیجه خروج چک از ابزار پرداخت حال و فوری سوق داده شده است. به دیگر سخن، مقنن ایرانی با اصلاح ماده ۳ قانون صدور چک مصوب ۱۳۵۵ و اضافه نمودن ماده ۳ مکرر در اصلاحات ۱۳۸۲ و تبصره ۲ الحاقی به ماده ۶ قانون اصلاحی ۱۳۹۷، به نحو رسمی و قانونی، وعده‌دار بودن چک و متروک شدن یا نسخ ضمنی قسمت اخیر ماده ۳۱۱ قانون تجارت را مورد پذیرش قرار داده‌اند^{۶۵} و با اصلاح ماده ۱۳ قانون صدور چک در سال ۱۳۸۲ و حذف ضمانت اجرای کیفری صادرکننده چک بلامحل مدت‌دار و در عین حال پذیرفتن انواع چک‌های وعده‌دار، لطمه بسیار بزرگی بر پیکره اصل مدیریت ریسک‌های نقدینگی چک و نقش و کارکرد آن در مقام یک ابزار پرداخت فوری وارد نموده است.

بنابراین همان‌طور که ملاحظه می‌گردد به‌موجب قوانین اصلاحی مزبور، طراحی پرداخت و تسویه نظام پرداخت چک به سمت و سویی سوق پیدا کرده است که در شرایط عادی دارای تأخیر و انسداد در

۶۴. حسن ستوده تهرانی، حقوق تجارت، جلد سوم (تهران: دادگستر، ۱۴۰۰)، ۱۵۶-۱۶۲؛ ربیعا اسکینی، حقوق تجارت (برات، سفته، قبض انبار، اسناد در وجه حامل و چک) (تهران: سمت، ۱۴۰۱)، ۲۵۵-۲۵۷؛ عبدالحمید مرتضوی، قواعد عمومی اسناد تجاری (تهران: جاودانه، جنگل، ۱۳۹۱)، ۱۰؛ حسین خزاعی، اسناد تجاری: تطبیق اجمالی با لایحه اصلاحی ۱۳۸۴ (تهران: قانون، ۱۳۸۶)، ۳۷؛ کوروش کاویانی، مقدمه حقوق تجارت، حقوق تجارت ۱، (تهران: میزان، ۱۴۰۰)، ۲۴.

۶۵. ابراهیم عبدی‌پور فرد، «چالش‌های حقوقی قانون صدور چک»، حقوق اسلامی، ۱۹، ۷۲ (۱۴۰۱)، ۲۴۶-۲۴۷. و ابراهیم عبدی‌پور فرد، حقوق تجارت (اسناد تجاری)، (تهران: مجد، ۱۴۰۱)، ۲۱۹-۲۲۲؛ حسین میرمحمدصادقی، جرایم علیه اموال و مالکیت (تهران: میزان، ۱۴۰۱)، ۳۷۰.

پذیرش سیستم برای شروع عملیات تسویه است و بر اساس قوانین مزبور، تمامی دستورهای پرداخت صادره حاصل از معاملات و مبادلات مالی با یک فاصله زمانی از روز انعقاد معامله و صدور و تسلیم چک، شروع به پذیرش و تأیید در نظام پرداخت و آغاز عملیات پردازش و تسویه می‌کنند که امکان تغییرات غیرقابل پیش‌بینی و غیرقابل کنترل در وضعیت مالی و دارایی صادرکننده چک از زمان صدور تا پرداخت چک وجود دارد، به‌ویژه آنکه فاصله زمانی مزبور نیز با توافق صادرکننده و گیرنده چک بدون هرگونه محدودیت و ضابطه مشخصی تعیین می‌گردد. در نتیجه در وضعیت فعلی، نظام پرداخت چک ایران در تأمین و تحقق مهم‌ترین مؤلفه و استاندارد شفافیت در مدیریت ریسک نقدینگی عاجز گردیده است. پذیرش چک وعده‌دار در نظام پرداخت چک هرچند بر اساس اقبال و خواست عموم جامعه صورت گرفته باشد، در تضاد و تعارض آشکار با کارکرد اصلی و حقیقی آن که ابزار پرداخت فوری است، می‌باشد و منجر به بسط غیراصولی و غیرشفاف دامنه کارکرد کسب اعتبار این اسناد و توسعه کاربرد آنها به ابزاری غیر از وسیله پرداخت نقدی و به رسمیت شناختن قانونی کارکردهای فرعی کسب اعتبار و توثیق یا ضمانت برای چک شده است و در نتیجه افزایش و توسعه ابهام‌آمیز و غیرشفاف دامنه ریسک نقدینگی از محل انسداد پذیرش دستور پرداخت در نظام پرداخت را رقم زده است. این امر در نهایت منجر به فاصله گرفتن نظام پرداخت چک ایران از اصول و مقررات حقوقی بین‌المللی ناظر بر نظام‌های پرداخت به‌ویژه اصل شفافیت قوانین این سند در زمینه ریسک نقدینگی و قوانین ملی کشورهای توسعه‌یافته و کنوانسیون‌های بین‌المللی راجع به چک از جمله کنوانسیون ۱۹۳۱ ژنو گردیده است.^{۶۶}

۶۶. ماده ۲۸ کنوانسیون ژنو پیرامون قانون متحدالشکل در رابطه با چک مصوب ۱۹ مارس ۱۹۳۱: چک به رؤیت دارای قابلیت پرداخت است و شرط مغایر با آن فاقد اعتبار است. لذا چکی که قبل از روز مزبور در آن به‌منظور پرداخت به بانک تسلیم می‌گردد، در روز ارائه، قابلیت پرداخت را دارا است. در نظام‌های حقوقی مختلف جهان نیز از جمله قوانین کشورهای با نظام حقوقی کامن‌لا نظیر انگلیس، امریکا، کانادا و استرالیا و قوانین موضوعه اکثر کشورهای با نظام حقوقی رومی - ژرمنی و اصول اساسی حاکم بر نظام‌های پرداخت مهم سیستمی (CPSS) بر ویژگی فوریت و عندالمطالبه بودن چک تصریح شده است و چک را نوعی برات به رؤیت می‌دانند که تنها عهده بانک صادر و عندالمطالبه قابل پرداخت است. از جمله این قوانین می‌توان به مواد ۵ و ۶ قانون بروات انگلیس، ماده ۱۰۴-۳ قانون متحدالشکل تجاری آمریکا، مواد ۵۱۱-۱ L و ۱۳۱-۲ L قانون تجارت و قانون پولی و مالی فرانسه، ماده ۱۶ قانون بروات کاناد و اصل چهارم سند CPSS اشاره نمود. این ویژگی خاص چک از خصیصه ابزار پرداخت بودن چک و کارکرد پرداختی آن نشئت می‌گیرد، حال آنکه برات و سفته در وهله نخست نه یک ابزار پرداخت فوری بلکه ابزار پرداخت اعتباری و تأمین مالی و اعتباری مدت‌دار هستند.

برای مطالعه بیشتر نک:

Benjamin Geva, "Liability on a Cheque: A Legal History", *Osgoode Legal Studies Research Paper Series*, 12, 9(2016), 9-68; Robert C. Effros, "The Problem of Postdated Checks in the Republic of China", *IMF Staff papers*, 18, 1(1971), 113-135; McJohn, Op. Cit. 10-44; Douglas J. Whaley,

موضوع بسیار مهم دیگری که در این زمینه در قوانین صدور چک به‌ویژه قانون اصلاحی ۱۳۹۷ به چشم می‌خورد، آن است که قوانین مزبور در زمینه مدیریت ریسک نقدینگی و فرایندهای آن از جامعیت و به‌روزرسانی لازم برخوردار نیستند و مجهز به تمامی ترتیبات و ابزارهای ارزیابی و کنترل ریسک نقدینگی نمی‌باشند؛ لذا در این قوانین، امکان و موجبات دستیابی به یک درک روشن و شفاف از بازخورد و تأثیر سیستم بر این نوع ریسک وجود ندارد.

در این قانون دو راهبرد برای مدیریت و کنترل ریسک نقدینگی نظام پرداخت تعبیه شده است. اول، ماده ۵ مکرر است که مبدع تکنیک جدید در زمینه کاهش احتمالی ریسک نقدینگی و افزایش ضریب نقدشوندگی چک‌های صادره اشخاص از کانال ضمانت اجراهای بانکی بدیع است. به‌موجب این ماده، با در دسترس قرار دادن نقدینگی متعهد پرداخت در قالب دارایی تسویه بانک مرکزی و با استفاده از سامانه یکپارچه آن و از طریق امکان مسدود کردن وجوه کلیه حساب‌ها و کارت‌های بانکی و هر مبلغ متعلق به صادرکننده که تحت هر عنوان نزد بانک یا مؤسسه اعتباری دارد، عامل مؤثر و شفاف در مقابله نظام پرداخت با ریسک نقدینگی و کنترل آن محسوب می‌گردد. ضمن آنکه سایر تکالیف شبکه بانکی مقرر در این ماده نظیر عدم افتتاح هرگونه حساب و صدور کارت بانکی جدید، عدم پرداخت هرگونه تسهیلات بانکی یا صدور ضمانت‌نامه‌های ارزی یا ریالی و عدم گشایش اعتبار اسنادی ارزی یا ریالی نیز از جمله عملکردهای بارز و مؤثر این قانون در ترسیم روشن واکنش و عکس‌العمل سیستم در رابطه با ریسک نقدینگی است.

دوم، ماده ۲۳ اصلاحی است که با تغییر فرایندها و تشریفات قضایی پیشین و به رسمیت شناختن اصل تسریع در دادرسی چک‌های برگشتی به دنبال ارائه و استقرار یک ابزار قانونی مناسب و مؤثر با درجه اطمینان بالا برای نظام پرداخت به‌منظور حفظ و استحکام حقوق و تعهدات اطراف آن در زمان بروز ریسک نقدینگی و بهره‌گیری از توان و قوای قهریه در الزام صادرکننده چک برگشتی به ایفای تعهد و پرداخت سریع‌تر وجه چک به‌منظور کاهش پیامدها و عوارض ناشی از ریسک نقدینگی است.

ملاحظه این قانون بیانگر این واقعیت است که عمده رویه‌های مدیریتی ریسک نقدینگی این قانون دایر مدار تکنیک کاهش ریسک نقدینگی با استفاده از ضمانت اجراهای بانکی و قضایی است و هیچ‌گونه حکم و دستورالعمل شفاف و مؤثری در زمینه استفاده از سایر شیوه‌ها و تکنیک‌های کنترلی این ریسک ارائه نمی‌دهد. از منظر آموزه‌های این سند، عوامل و روش‌های مدیریتی سیستم باید به نحو جامع و کامل

ارائه و مستندسازی گردند و اغلب برای اداره کردن ریسک نقدینگی نیز از فرایندها و روش‌های متنوعی نظیر کاهش، اجتناب و واگذاری یا انتقال استفاده می‌گردد؛^{۶۷} بنابراین در این قانون تکنیک‌هایی نظیر اجتناب که متضمن ترتیبات قانونی هستند که تسویه حساب را تضمین می‌کنند^{۶۸} یا تکنیک واگذاری که متضمن انتقال ریسک به اشخاص ثالث نظیر، بیمه کردن حساب جاری یا دسته چک صادرکننده در مقابل ریسک نقدینگی یا سایر تضمین‌های ارائه‌شده توسط اشخاص ثالث مورد اعتماد می‌باشد، مغفول مانده است.

قوانین صدور چک از جمله قانون اصلاحی ۱۳۹۷ در زمینه ریسک‌های نقدینگی حاصل از عملکرد شبکه بانکی نظام پرداخت از جمله ناتوانی و ریسک نقدینگی بانک محال علیه، هیچ‌گونه مقرراتی ندارد. در حالی که یکی از مهم‌ترین ریسک‌های فراروی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری دخیل در نظام پرداخت چک، ریسک نقدینگی است که ناشی از عدم تطابق زمانی دارایی‌ها و بدهی‌های آنها می‌باشد. هرچند بانک مرکزی به‌عنوان راهبر و متکفل تعیین راهبردهای زیرساخت‌های نظام جامع پرداخت و بانکداری الکترونیکی وفق ماده ۲ آیین‌نامه نظام بانکداری الکترونیکی مصوب ۱۳۸۶/۱۲/۲۲ هیئت‌وزیران^{۶۹} اقدام به تدوین و تصویب دستورالعمل «حداقل الزامات مدیریت ریسک نقدینگی مؤسسات اعتباری» مشتمل بر ۵۱ ماده و ۸ تبصره در مورخ ۱۳۹۶/۷/۲۵ نموده است. تا بانک‌ها و مؤسسات اعتباری از سازگار مناسب مدیریت ریسک نقدینگی برخوردار باشند و از طریق آن علاوه بر پایش و کنترل ریسک نقدینگی، دارای توان و ظرفیت مناسب نقدینگی برای ایفای نقش واسطه‌گری وجوه در شرایط عادی و متعارف باشند. لکن، همین امر نشان‌دهنده فقدان جامعیت و انسجام قانون صدور چک

۶۷. جمشیدی، پیشین، ۴-۵؛ علی حسن‌زاده، بررسی فنون کاهش ریسک چک با تأکید بر نقش عاملیت (Factoring) (تهران: پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۳)، ۱۱۶-۱۱۸.

۶۸. یکی از پیشنهاد‌های مهم و مؤثر گزارش (CPSS) در تأمین و اجرای این اصل و حفاظت و پشتیبانی از تکمیل تسویه و اجتناب از بروز ریسک نقدینگی در نظام‌های پرداخت، ارائه تسهیلات اعتباری فوری یا تسهیلات مشابه قانونی و همچنین ترتیبات مجموعه وثایق قانونی از جمله اوراق بهادار توسط متعهد پرداخت است که در صورت عدم توفیق در تکمیل تسویه تعهدشده، نظام پرداخت با دسترسی به تسهیلات مزبور و یا وثایق شرکت‌کننده، اقدامات لازم را برای تکمیل فرایند تسویه صورت دهد. لکن در این خصوص نیز الزامات و ضرورت‌هایی وجود دارد که (CPSS) به‌شدت بر رعایت آنها تأکید دارد برای مطالعه بیشتر نک:

CPSS, Op. Cit.

۶۹. ماده ۲: بانک مرکزی تعیین راهبردها و راهبری زیرساخت‌های نظام جامع پرداخت و بانکداری الکترونیکی را بر عهده دارد. بانک‌ها و دستگاه‌های اجرایی کشور موظف‌اند در طرح‌هایی که به هر شکل متضمن دریافت و پرداخت الکترونیکی و وجوه بین بانکی باشد، مطابق با استانداردها و دستورالعمل تدوین‌شده توسط این بانک عمل نمایند.

به عنوان قانون خاص ناظر بر نظام پرداخت چک و عدم حاکمیت و شمول آن بر تمامی ارکان و عناصر تشکیل دهنده آن اعم از طرفین چک، بانک‌ها و مؤسسات اعتباری و سیستم‌های تسویه است. افزون بر این، تعدد فراوان تغییرات و اصلاحات قانون صدور چک و به‌ویژه نسخ و یا تخصیص یک قانون در قانون اصلاحی دیگر، علاوه بر آن که منجر به پیچیدگی، سردرگمی و دشواری فهم و درک صحیح قانون صدور چک برای تابعان آن می‌گردد، تشخیص، اطلاع‌رسانی شفاف و سهولت دسترسی همگان به قانون لازم‌الاجرا را نیز دشوار می‌کند و تحت شعاع قرار می‌دهد. این نحوه قانون‌گذاری متعدد، پراکنده و جزیره‌ای در خصوص نظام پرداخت چک و به‌ویژه آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های متعدد و متنوع بانک مرکزی، بدون توجه به حفظ کلیت، جامعیت و انسجام قانون صدور چک و سازگاری نظام حقوقی و دسترسی آسان و سریع کاربران نظام پرداخت به قواعد حقوقی لازم‌الاجرا در زمینه چک، ضمن دامن زدن به پدیده تورم قوانین و مقررات این حوزه، منجر به مخدوش شدن اصل شفافیت این قوانین و مقررات می‌گردد.

نتیجه‌گیری

۱- اصل شفافیت قانون از توابع و لوازم تأمین، برقراری و سنجش اصول کیفیت و قطعیت قوانین و ضامن برقراری اصل امنیت حقوقی و در نتیجه شرط لازم تحقق حکمرانی مطلوب و خوب محسوب می‌گردد. گزارش اصول اصلی حاکم بر نظام‌های پرداخت مهم سیستمی بانک بین‌المللی تسویه وجوه، در دومین اصل حقوقی، بر شفافیت، جامعیت و روشن‌گری مجموعه قوانین و مقررات حاکم بر نظام پرداخت به‌منظور درک کامل و همه‌جانبه ریسک‌های مالی نظام پرداخت تأکید می‌نماید. این اصل پیوند مهم و ارتباط تنگاتنگ با اصول اول و سوم حقوقی این سند دارد. از یک طرف، هر نظام پرداخت نیازمند یک چهارچوب قانونی مناسب و شفاف برای ایجاد و حفظ استحکام حقوق و تعهدات اطراف نظام پرداخت در مواقع بروز ریسک‌های مالی است و از طرف دیگر، پیش‌نیاز مدیریت مؤثر ریسک‌های مالی هر نظام پرداخت، اطمینان از شناسایی صحیح و کامل ریسک‌های اعتباری و نقدینگی توسط همه طرف‌های درگیر و به‌ویژه، تعیین روشن و دقیق واکنش‌ها و عکس‌العمل‌های سیستم در مواجهه با این ریسک‌ها است. در این راستا، قوانین و مقررات یک نظام پرداخت، نقش کلیدی و اساسی در این عرصه بازی می‌کنند؛ بنابراین، عدم توجه به این اصل مهم در فرایندهای تقنینی حوزه نظام‌های پرداخت منجر به کاهش شدید کارایی و عملکرد مطلوب و روان نظام پرداخت و به‌ویژه افزایش ریسک‌های مالی و عدم امکان مدیریت و کنترل آنها می‌گردد.

۲- اصل شفافیت قوانین نظام پرداخت در قانون اصلاحی ۱۳۹۷ که از قوانین خاص ناظر بر نظام پرداخت چک به شمار می‌رود، در حوزه ریسک‌های اعتباری نظام پرداخت به میزان قابل توجهی مطمح نظر قانون‌گذار قرار گرفته است. این قانون هم در زمینه ریسک‌های اعتباری فردی و هم ریسک‌های اعتباری سیستمی نظام پرداخت چک اقدام به وضع احکام و مقررات روشن و دقیق و به‌ویژه اصلاح و تغییر سیستم تسویه چک با استفاده از سامانه چکاوک همگام با توصیه‌ها و دستورالعمل‌های سند بین‌المللی اصول بنیادین نظام‌های پرداخت مهم نموده است. البته هرچند ماده ۲۳ آن در زمینه تحت پوشش قرار دادن کامل ریسک اعتباری فردی (ریسک اصلی و ریسک هزینه‌های جایگزینی) نسبت به قوانین اصلاحی پیشین یک گام به عقب رفته و از جامعیت لازم در خصوص شمول ضرر و زیان حاصل از ریسک هزینه‌های جایگزینی از طریق صدور اجراییه چک برخوردار نیست، لذا لازم است در این زمینه قانون‌گذار به تأسی از قوانین قبلی و با اصلاح ماده مزبور، زمینه‌های قانونی لازم برای پوشش کامل و جامع این ریسک را فراهم نماید.

۳- در حوزه شفافیت قانونی ریسک‌های نقدینگی نظام پرداخت چک، نمی‌توان به بر اجرا و پیاده‌سازی این اصل بر مبنای سند مزبور صحنه گذاشت. قوانین اصلاح صدور چک به‌ویژه تبصره ۲ الحاقی به ماده ۶ و ماده ۲۳ قانون اصلاحی ۱۳۹۷ و ماده ۳ مکرر و ماده ۱۳ قانون اصلاحی ۱۳۸۲، مبادرت به شناسایی و پذیرش چک وعده‌دار و ابداع انواع مختلفی از چک نظیر، چک سفید امضا، چک مشروط، چک تضمینی و غیره نموده‌اند. این قوانین چک را از کارکرد اصلی آن که یک ابزار پرداخت فوری است، خارج نموده‌اند و تبدیل به یک ابزار پرداخت اعتباری و وعده‌دار نموده‌اند و گاه کارکردهای جدید و ثانویه توثیقی و ضمانتی را نیز برای آن در نظر گرفته‌اند. این در حالی است که از جمله مهم‌ترین عناصر قانونی یک نظام پرداخت غیرنقدی فوری و شرط اصلی ایجاد شفافیت قانونی مدیریت ریسک‌های نقدینگی آن، فوریت کارسازی و پرداخت چک و عدم وجود تأخیر و هرگونه انسداد از مرحله صدور چک تا پذیرش آن توسط سیستم برای شروع عملیات تسویه و پرداخت است و صرف اقبال، تقاضا و نیاز افراد به ابزار پرداخت وعده‌دار، توجیه مناسبی برای تبدیل چک که ماهیتاً ابزار پرداخت فوری است به یک ابزار کسب اعتبار نیست. بلکه قانون‌گذار به جای عدول از کارکرد اصلی چک و در مخاطره انداختن نظام پرداخت آن و فاصله گرفتن از اصول و استانداردهای بین‌المللی نظام‌های پرداخت و حتی کنوانسیون‌های بین‌المللی در این حوزه، می‌تواند به احیا و تقویت سایر نظام‌های پرداخت اعتباری از جمله نظام پرداخت برات یا سفته مبادرت ورزد. لذا هرگونه اقدامات تقنینی در خصوص مسائل چک باید با نگاه کارکردگرایانه به چک به‌عنوان یک ابزار پرداخت

فوری مطمئن و قابل اعتماد و با رعایت اصول حقوقی و اقتصادی حاکم بر نظام‌های پرداخت، به‌ویژه اصل دوم این سند و با تمرکز بر مدیریت و کنترل ریسک نقدینگی صورت گیرد. علاوه بر آن، این قانون در زمینه اتخاذ شیوه‌های قانونی مدیریت ریسک نقدینگی از جامعیت و عمومیت لازم برخوردار نیست و غیر از بهره‌گیری از تکنیک‌های گاهشی نظیر اعمال ضمانت اجراهای بانکی، کیفری و حقوقی در مدیریت این ریسک، متضمن سایر روش‌های مدیریتی نظیر اجتناب و واگذاری یا انتقال نیستند و این در حالی است که بر اساس روش‌ها و دستورالعمل‌های روز بین‌المللی، استفاده از ترتیبات و تسهیلات اعتباری و تضمینی و بهره‌گیری از صنعت بیمه در نظام‌های پرداخت، ابزار قانونی بسیار مهم در مدیریت این ریسک محسوب می‌گردند. ضمن آنکه این قانون در زمینه ریسک نقدینگی سیستمی و اتخاذ و اعمال تکنیک‌های مدیریتی این ریسک نیز از جامعیت و فراگیری لازم برخوردار نیست و مقررات قانونی مربوط به این حوزه به‌موجب دستورالعمل صادره از بانک مرکزی در سال ۱۳۹۶ تعیین تکلیف شده است.

۴- مجموعه قوانین خاص ناظر بر چک اعم از قانون تجارت و قوانین صدور چک به دلیل تعدد فراوان تغییرات و اصلاحات در گذر حدود یک قرن قانون‌گذاری، در نهایت به‌صورت یک مجموعه قانونی پراکنده و جزیره‌ای و غیرجامع درآمده است. به‌ویژه آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های متعدد و متنوع بانک مرکزی، گاه بدون توجه به حفظ کلیت، جامعیت و انسجام این قوانین و سازگاری نظام حقوقی تصویب شده‌اند. لذا ضروری است مقنن، ضمن بازنگری مجدد در مجموعه قوانین صدور چک به‌ویژه قانون اصلاحی ۱۳۹۷، نسبت به تدوین یک قانون جامع نظام پرداخت چک با رعایت اصول و استانداردهای بین‌المللی ناظر بر نظام‌های پرداخت خصوصاً اصل دوم این سند اهتمام ورزد و تمامی مباحث حقوقی نظام پرداخت چک در یک قانون واحد تدوین گردد.

فهرست منابع

- الف) منابع فارسی
- آبان، لی لی. «خداحافظی با چک‌های برگشتی». ماهنامه پیوست، ۱۲ (۱۳۹۳)، ۷۰-۷۱.
- احمدی، سید محمود و مهدی خندان سویری. نظام‌های پرداخت و بانکداری الکترونیک در ایران. تهران: پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۴.
- اسکینی، ربیعا. حقوق تجارت (برات، سفته، قبض انبار، اسناد در وجه حامل و چک). تهران: انتشارات سمت، ۱۴۰۱.
- انجمن حسابداران نخبه ایران. «از سوی روابط عمومی بانک مرکزی: در گفتگو با دبیرکل بانک مرکزی مزایا و معایب اجرای طرح ملی «سامانه مدیریت چک (چکاوک)» بررسی و برنامه‌های آینده ارتقای کیفیت خدمات این سامانه اطلاع‌رسانی شد». ۱۳۹۵/۰۸/۱۷. قابل دسترسی در: <https://www.iica.ir/news/iran-accounting-news/9508175>
- انصاری، مهدی. تحلیل اقتصادی حقوق قراردادها. تهران: انتشارات جاودانه، جنگل، ۱۳۹۲.
- بهمنی، محمود و مهدی غفاری. اصول بانکداری. تهران: مؤسسه آموزش عالی بانکداری ایران، ۱۴۰۱.
- پروین، خیرالله، رضا فرامرزی و امین پاشایی امیری. «تنقیح قوانین و مقررات گامی در تضمین اصل امنیت حقوقی». دانش حقوق عمومی، ۹، ۳۰ (۹۳)، ۹۵-۱۱۶.
- Doi/10.22034: qjplk2020.212.
- جمشیدی، سعید. شیوه‌های اعتبارسنجی مشتریان. تهران: پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۴.
- حسن‌زاده، علی. بررسی فنون کاهش ریسک چک با تأکید بر نقش عاملیت (Factoring). تهران: پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۳.
- حسینی‌پور، محمدرضا، محسن رحیم‌زاده نامور، لیلا آقامیرکلائی و فاطمه بکری. مجموعه مقالات مدیریت ریسک در بانک مرکزی. تهران: مؤسسه آموزش عالی بانکداری ایران، ۱۴۰۰.
- خبرنگار تابلناک. «مفهوم سیستم کلر در بانک چیست؟». ۱۳۹۷/۰۲/۱۹. قابل دسترسی در: <https://www.tabnak.ir/fa/news/797559/>
- خزاعی، حسین. اسناد تجارتي: تطبیق اجمالی با لایحه اصلاحی ۱۳۸۴. تهران: قانون، ۱۳۸۶.
- دریجانی، میترا، حمید دلیر و سیدمهدی احمدی موسوی. «آسیب‌شناسی اصل شفافیت در قلمرو قانون‌گذاری کیفری ایران ارتباط آن با حکمرانی خوب». جامعه‌شناسی سیاسی، ۹ (۱۳۹۹)، ۱۷۴-۲۰۹.
- دریجانی، میترا، حمید دلیر و سیدمهدی احمدی موسوی. «ارزیابی ماده ۲۲۰ ق. م. ا. ۱۳۹۲ در پرتو اصل شفافیت قانون». پژوهشهای حقوقی، ۲۱، ۵۰ (۱۴۰۱)، ۱۳۳-۱۵۶.
- Doi/10.48300: jlr2022.153651.
- دفتر مطالعات اقتصادی معاونت پژوهش‌های اقتصادی. ارتقای حکمرانی در حوزه ریال: مروری بر تکالیف قانونی دستگاه‌ها (طرح). تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۹.
- دفتر مطالعات حقوقی معاونت پژوهش‌های سیاسی حقوقی. اظهارنظر کارشناسی درباره طرح اصلاح قانون صدور چک (طرح). تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۷.
- دفتر مطالعات حقوقی معاونت پژوهش‌های سیاسی حقوقی. اظهارنظر کارشناسی درباره طرح اصلاح قانون صدور چک (اعاده شده از شورای نگهبان) (طرح). تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۷.
- دفتر مطالعات حقوقی معاونت پژوهش‌های سیاسی حقوقی. اظهارنظر کارشناسی درباره «لایحه الحاق یک تبصره به ماده (۱۴) قانون صدور چک (طرح)». تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۹.

- رستمی محسن و سعید قیدرپور. «بررسی تطبیقی نظام پرداخت ایران با اصول ده‌گانه کمیته بین‌المللی سیستم‌های پرداخت و تسویه». مقاله ارائه‌شده در هجدهمین همایش بانکداری اسلامی. تهران، ۱۳۹۷/۰۶/۲۹.
- ستوده تهرانی، حسن. حقوق تجارت. جلد سوم. تهران: دادگستر، ۱۴۰۰.
- شاهچرا، مهشید. «اصول محوری نظام پرداخت‌ها در ایران». تازه‌های اقتصاد، ۱۳۴ (۱۳۹۰)، ۲۰۹-۱۹۷.
- طباطبایی، سید محمد سعید، مریم محسنی لطفی و حامد حاتمى. «سامانه چکاوک». مقاله ارائه‌شده در سومین همایش سالانه بانکداری الکترونیک و نظام‌های پرداخت. تهران، ۱۳۹۲/۱۰/۱۶.
- عبدی‌پور فرد، ابراهیم. «چالش‌های حقوقی قانون صدور چک». حقوق اسلامی، ۱۹، ۷۲ (۱۴۰۱)، ۲۴۳-۲۶۷.
- عبدی‌پور فرد، ابراهیم. حقوق تجارت (اسناد تجاری). تهران: انتشارات مجد، ۱۴۰۱.
- کاویانی، کوروش. مقدمه حقوق تجارت: حقوق تجارت ۱. تهران: میزان، ۱۴۰۰.
- محمودی، مهرک. «چ مثل چک چکاوک». ماهنامه پیوست، ۲۵ (۱۳۹۴)، ۶۷-۶۵.
- مدهوشی، مهرداد، محمد رضا زالی و محمد رئوف امانی. «ارزیابی ویژگی‌های انواع سیستم‌های پرداخت الکترونیکی از دیدگاه کاربران ایرانی». پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی، ۱۹ (۱۳۸۴)، ۹۶-۶۵.
- مدیریت فناوری اطلاعات و اداره پشتیبان آمار بانک سینا. طرح چکاوک و پروژه‌های زیرساختی آن. تهران، بانک سینا، ۱۳۹۲.
- مرتضوی، عبدالحمید. قواعد عمومی اسناد تجاری. تهران: انتشارات جاودانه، جنگل، ۱۳۹۱.
- میرمحمدصادقی، حسین. جرایم علیه اموال و مالکیت. تهران: انتشارات میزان، ۱۴۰۱.
- ون گرونینگ، هنی و سونیا براجوویچ براتانوویچ. تجزیه و تحلیل و مدیریت ریسک بانکی، چارچوبی برای ارزیابی حاکمیت شرکتی و تحلیل ریسک‌های مالی. ترجمه حسن بختیاری و بهروز خدارحمی. تهران: مؤسسه عالی آموزش بانکداری ایران، ۱۳۹۱.
- نادران، الیاس و محمدجواد شریف‌زاده. «هزینه‌های مبادله، قواعد مفروض و مقررات گذاری بر قراردادها در اسلام». مقدمه‌ای بر تحلیل اقتصادی حقوق قراردادها در اسلام». مطالعات اقتصادی اسلامی، ۴، ۷ (۱۳۹۰)، ۳۰-۵.
- Doi/10.30497: ies2011.1095.
- یزدیان جعفری، جعفر. «تأملی بر مجازات صدور چک پرداخت‌نشده در قانون اصلاحی صدور چک». حقوق اسلامی، ۴ (۱۳۸۴)، ۱۳۳-۱۴۶.
- (ب) منابع خارجی

- Alexander, Kern. "Global Financial Standard Setting, the G10 Committees, and International Economic Law". *Brooklyn Journal of International Law*, 34, 3(2009), 861-881. <https://brooklynworks.brooklaw.edu/bjil/vol34/iss3/9>
- Azoulai, Loïc & Karin de Vries. *Migration and EU Law and Policy*. Oxford: Oxford University Press, 2014, 187-211.
- Benson, Carol Coye, Scott Loftesness and Russ Jones. *Payments Systems in the U.S.: A Guide for the Payments Professional*. USA: Glenbrook Partners, 2017.
- Christopher, Hood and David Heald (eds). *Transparency: The Key to Better Governance?*. Oxford: Oxford University Press 2012. DOI: 10.5871/bacad/9780197263839.001.0001
- CPSS. *Core of Principles for systemically Important Payment Systems*, Part 1. Basel,

Switzerland: Bank for International Settlements, 2000-2001.

- CPSS. General guidance for payment system development. Basel, Switzerland: Bank for International Settlements, 2001.

- De Caux, Robert, Markus Brede and Frank McGroarty. "Payment prioritisation and liquidity risk in collateralised interbank payment systems". *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 41, (2016), 139-150. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2015.12.009>

- Effros, Robert C. "The Problem of Postdated Checks in the Republic of China". *IMF Staff papers*, 18, 1(1971), 113-135. <https://doi.org/10.5089/9781451956306.024>

- Fry, Maxwell J. Payment systems in global perspective. London; New York: Routledge, 2005.

- Geva, Benjamin. "Liability on a Cheque: A Legal History". *Osgoode Legal Studies Research Paper Series*, 12, 9(2016), 9-68. <https://digitalcommons.osgoode.yorku.ca/olsrps/159/>

- Heinrich, Gregor. "CPSS Core Principles for Payment Systems". *Current Developments in Monetary and Financial Law*, 2(2003), 691-722. https://mpira.ub.uni-muenchen.de/47429/1/MPRA_paper_47429.pdf

- Kokkola, Tom. The payment system: Payments, securities and derivatives, and the role of the Eurosystem. Frankfurt: European Central Bank, 2010.

- Maggs, Gregory E. "New Payment Devices and General Principles of Payment Law". *Notre Dame Law Review*, 72, 3(1997), 753-798. Available at: <https://scholarship.law.nd.edu/ndlr/vol72/iss3/3>

- McJohn, Stephen M. Glannon Guide to Commercial and Paper Payment Systems: Learning Commercial and Paper Payment Systems Through Multiple-Choice Questions and Analysis. New York: Wolters Kluwer, 2021.

- Nakajima, Masashi. Payment system technologies and functions: innovations and developments. Hershey, PA: Business Science Reference, 2011.

- Rambure, Dominique & Alec Nacamuli. Payment Systems: From the Salt Mines to the Board Room. London: Palgrave Macmillan, 2008. <https://doi.org/10.1057/9780230227217>

- Russo, Daniela. Payments and market infrastructure two decades after the start of the European Central Bank. Frankfurt: European Central Bank, 2021.

- Whaley, Douglas J. Commercial paper & payment law. St. Paul, Minn.: West Group, 2013.

This Page Intentionally Left Blank

